

La Companyia de Jesús a les Històries d'Espanya Moderna

Treball Fi de Grau

Grau en Història

Facultat de Lletres

Universitat de Lleida

Alumne: Pablo Rabal Noguero

Tutor acadèmic: Dr. Antoni Passola

Departament d'Història de l'Art i Social

Juny, 2014

Índex

1. Resum	4
2. Introducció: per què i com fer aquest treball	5
3. La Companyia	6
3.1. <i>Sant Ignasi de Loiola</i>	7
3.2. <i>Inicis de la Companyia. La forja de la personalitat jesuítica</i>	9
4. La Reforma catòlica i la Contrareforma	12
4.1. <i>La Companyia de Jesús: nascuda per a la Reforma catòlica o per a la Contrareforma?</i>	12
4.2. <i>Una nova interpretació de la fe: la seva fe i els conflictes amb altres ordes</i> ..	16
5. Educació jesuítica	18
5.1. <i>L'educació jesuítica: la Ratio studiorum</i>	18
5.2. <i>Primera espasa de la Reforma catòlica enfront de la protestant</i>	21
5.3. <i>Especialització en les elits? Entre el mite i la realitat</i>	22
6. Els jesuïtes i el poder monàrquic	25
6.1. <i>Relacions amb la Monarquia Hispànica</i>	26
6.2. <i>L'enfrontament: el motí de Esquilache i les seves conseqüències</i>	29
6.2.1. <i>Els fets i l'acusació</i>	31
6.2.2. <i>El desterrament i els seus efectes</i>	38
7. Conclusió.....	43
8. Bibliografia.....	47
Annex 1. Bibliografia cronològica	51
Annex 2. Quins són els temes principals en què s'ha centrat la investigació sobre els jesuïtes en els últims anys?.....	55

1. Resum

L'objectiu d'aquest estat de la qüestió és analitzar com s'ha estudiat historiogràficament la Companyia de Jesús a l'Espanya dels segles XVI, XVII i XVIII, des de la seva fundació fins la seva expulsió dels territoris de la Monarquia Hispànica. Es farà a partir principalment dels manuals i històries de Espanya, ampliant la informació amb algunes de les principals obres de referència d'Història de l'Església. A partir de la bibliografia es veu com l'objecte d'estudi aquí contemplat s'estudia des de diversos àmbits –social, ideològic, cultural, polític, econòmic–.

Per aquest motiu, l'estudi es centrarà primerament en els primers inicis de la Societat de Jesús, així com en la figura del seu fundador, Ignasi de Loiola. En segon lloc, tractarà l'estreta relació dels jesuïtes amb la Reforma catòlica i la Contrareforma, així com la seva forma d'interpretar la fe i els conflictes que provocaren amb altres ordres. En tercer lloc, estudiarà l'educació jesuítica, les seves característiques, la seva finalitat i la qüestió de l'especialització en les elits. En últim lloc, es preocuparà per les relacions entre la Companyia de Jesús i la monarquia, destacant el paper dels confessors reials, el motí d'Esquilache i la seva expulsió.

Paraules clau: Història d'Espanya moderna, historiografia, Companyia de Jesús, jesuïtes, Ignasi de Loiola, Reforma catòlica, Contrareforma, ordres religioses, Història de l'educació, *Ratio studiorum*, educació d'elits, Il·lustració, regalisme, Carles III d'Espanya, motí d'Esquilache, Campomanes

Abstract:

The main purpose of this state of the art is to analyze how it has been historiographically studied the Company of Jesus in Spain in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries, from its founding until its expulsion from the territories of the Hispanic Monarchy. It will be based primarily on manuals and histories of Spain, widening the information with some of the main reference works of History of the Church. It can be known from the bibliography that this theme is studied from diverse fields –social, ideological, cultural, political, and economic–.

For this reason, this study is focused firstly on the beginnings of the Society of Jesus, and in the figure of its founder, Ignatius of Loyola. Secondly, it deals with the close relationship amongst the Jesuits, the Catholic reformation and the Counter-reformation, as well as their way to understand the faith and the conflicts with other religious orders caused by it. Thirdly, it studies Jesuit's education, its characteristics, its purpose and the question of the specialization in the elites. Finally, it's focused on the relationship between the Company of Jesus and the monarchy, emphasizing the role of the monarch's confessors, the Esquilache riots and its expulsion.

Key words: Modern history of Spain, historiography, Society of Jesus, Jesuits, Ignatius of Loyola, Catholic reformation, Counter-reformation, religious orders, history of education, *Ratio studiorum*, education of the elites, Enlightenment, regalism, Charles III of Spain, Esquilache riots, Campomanes

2. Introducció: per què i com fer aquest treball?

L'interès d'aquest estat de la qüestió és tractar de veure com s'ha estudiat historiogràficament la Companyia de Jesús a l'Espanya dels segles XVI, XVII i XVIII. Així doncs, tracta des de la seva fundació fins a la seva dissolució i expulsió dels seus membres. Pel que fa a les opcions de recerca en l'àmbit reduït d'aquest estat de la qüestió, s'ha treballat a partir de la consulta dels manuals d'Història Moderna d'Espanya, principalment, i també amb una selecció de la bibliografia utilitzada en aquests per tal de fer-la servir com a referència, gràcies al caràcter més profund i especialitzat en la matèria d'aquesta. Al mateix temps, hem decidit no endinsar-nos amb gaire profunditat en el gran volum d'articles publicats en revistes especialitzades o de divulgació, pel fet que aquesta tasca suposava un esforç que es situava fora dels límits d'aquest treball. Cal dir, però, que sí hi ha tota una part d'aquest treball que s'ha centrat en l'àmbit dels articles. La part final d'aquest treball consisteix en un repàs a les principals bases de dades del país –*Dialnet, Google acadèmic, CSIC, TESEO, TDR*– per tal de poder deduir quins són els principals temes en els quals s'ha centrat la investigació sobre els jesuïtes en els últims anys, o el que és el mateix, des de l'any 2000. Per poder observar-ho, ens valdrem dels articles i tesis doctorals (publicades o no) presents en aquestes bases de dades.

Com que el volum d'obres dedicades a la Història d'Espanya, especialment a l'Edat Moderna, és enorme i es remunta a uns quatre segles enrere, quan van començar a aparèixer les primeres obres d'aquesta índole –una de les més importants, segons la majoria dels autors, va ser la *Historia general de España*, del pare jesuïta Juan de Mariana, publicada l'any 1601¹–, vam decidir al plantejar-nos aquest treball que necessitàvem marcar un límit cronològic per fixar el nostre punt de sortida. Aquest límit va ser el final de la dècada dels 50 i principis dels 60 del segle passat, ja que aquestes són dates de renovació historiogràfica, per l'arribada de la influència de l'escola dels Annals, trencant d'aquesta manera amb la decadent historiografia franquista. Les obres d'aquest moment giren en torn de dos autors: Jaume Vicens Vives (1910-1960) i Joan Reglà (1917-1973), ja sigui com a coordinadors d'alguna obra o com a col·laboradors fent-se càrrec d'algun apartat de les mateixes. Un cop dit això, cal esclarir que no són aquests dos autors, ni molt, menys, els primers en incloure als seus manuals elements sobre la Companyia i els jesuïtes, sinó que simplement són els primers que ho fan tenint en compte el nostre punt de partida fixat.

D'aquesta manera, l'estudi s'ha dut a terme d'igual forma a com està plantejat. És a dir, s'ha començat pels manuals i les obres més antigues i s'ha acabat per les més recents. Les obres

¹ Podem trobar opinions a aquest respecte en P. MOLAS I RIBALTA, *1474-1808*, vol. 3 de *Manual de Historia de España*, Madrid, 1988, pp. 222-223, a R. GARCÍA CÁRCEL (coord.), *La construcción de las historias de España*, Marcial Pons, Madrid, 2004, pp. 127-136 i a J. ÁLVAREZ JUNCO (coord.), G. DE LA FUENTE, C. BOYD, E. BAKER, *Las historias de España. Visiones del pasado y construcción de identidad*, vol. 12 de J. FONTANA, R. VILLARES (coords.), *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2013, pp. 111-112, entre d'altres.

complementàries, més específiques, s'han anat consultant a mesura que s'arribava al seu moment cronològic, o bé si es necessitava en algun punt informació més extensa sobre algun dels elements en els que es veia immers la Companyia. D'aquesta manera, s'ha pogut observar el desenvolupament i l'evolució progressiva (quan s'ha produït) de les aportacions respecte a la Companyia. La seva lectura posa de manifest moltes idees i explicacions que es repeteixen, així com també que una part de les obres consultades no ofereix cap mena d'informació. Tot i això, s'han volgut incloure igualment per intentar oferir una idea global sobre en quin punt es troben els estudis sobre els jesuïtes, sempre movent-nos dins de l'àmbit dels manuals, que són els que acostumen a recollir –sense excessiva profunditat– totes les teories explicatives de cada època o moment.

Mentre es procedia a l'anàlisi bibliogràfica i a la recerca de tots els llibres treballats, tant dels que s'ha pogut extreure informació com dels que no, ens hem adonat que el tema de la Companyia de Jesús ha suscitat l'interès de la gran majoria d'autors generalistes, en major o menor mesura. Aquest fet, pot ser explicat pel fet que la Societat de Jesús és un cos que presenta unes característiques que fan que pugui ser estudiada tan des dels àmbits social, polític, cultural com l'econòmic i que transcendeix tots ells.

De fet, aquest caràcter polifacètic, aquesta realitat complexa, juntament amb la gran influència que va tenir la Companyia tan en política com en educació sobre l'esdevenir dels territoris hispànics i europeus al llarg dels segles moderns, són les raons principals per les quals es va fer la tria d'aquest tema.

3. La Companyia de Jesús

L'aparició de la Societat de Jesús va tenir lloc entorn de mitjans del segle XVI, bé sigui a l'any 1534² com diu Reglà, fixant-se en la reunió fundacional, o bé seguint a Batllori, el 1540 quan va ser ratificada pel papa Pau III,³ a Roma i convertint-se Ignasi de Loiola (1491-1556) en primer general de l'orde. L'arribada a la península ibèrica tindria lloc pocs anys després, l'any 1543, per mitjà de la fundació a Gandia del primer col·legi de la Companyia a territori espanyol. Aquest és un període de canvis profunds en la societat i la mentalitat, tan al territori hispànic com a l'europeu, i sense aquests difícilment podríem entendre i explicar l'aparició i la ràpida expansió dels jesuïtes per gran part dels territoris europeus, i per la totalitat del territori peninsular.

² A. UBIETO, J. REGLÀ i altres, *Introducción a la Historia de España*, Teide, Barcelona, 1971 (1963 primera edició), p. 376.

³ M. BATLLORI, *Les reformes religioses al segle XVI*, Tres i Quatre, València, 1996, p. 60.

L'entrada del segle XVI va comportar l'inici d'un període de convulsions en el camp de les mentalitats a tota Europa. Ens referim principalment a dos grans corrents o moviments apareguts en aquest moment, ambdós lligats a personatges importants. D'una banda, trobem a Erasme de Rotterdam (1466-1536) i el seu humanisme, font de renovació cultural i religiosa. De l'altra trobem a Martí Luter (1483-1546), impulsor de la reforma protestant de l'Església, fet que va propiciar un veritable trencament dins d'Europa pel que fa a la qüestió religiosa. En aquests moments, alguns països van alinear-se amb aquests canvis, mentre que d'altres, amb la Monarquia Hispànica al capdavant, van posicionar-se com a defensors de la doctrina catòlica ortodoxa.

Totes aquestes convulsions i canvis dins la religiositat europea van donar lloc a una nova situació i a unes noves necessitats dins de l'Església catòlica, fet que ens permet entendre la convocatòria del Concili de Trento (1545-1563) o l'aparició d'una nova orde religiosa, de caire molt més modern i adaptat a la nova situació, com fou la Companyia de Jesús. A més, sobre tot en el seu primer segle, la seva existència estarà plenament condicionada per aquest context europeu.

En la primera part d'aquest treball, ens centrarem bàsicament en explicar com els autors han explicat els primers temps de la Companyia de Jesús. Aviat ens adonem que la gran majoria d'obres –per no dir totes elles– que aborden aquesta temàtica ho fan des de dos aspectes concrets: la persona i la figura del seu fundador, Ignasi de Loiola, i les característiques de la fundació i la configuració de la Companyia amb els seus primers membres, els companys d'Ignasi de Loiola. Per aquest mateix motiu, es decideix abordar cadascun d'aquest dos punts de forma explícita.

3.1. Sant Ignasi de Loiola

En aquest apartat, farem algunes observacions significatives que ens ajudaran a situar millor aquesta qüestió dins del volum general d'informació sobre la Companyia. Observem i constatem que entre els manuals d'Història Moderna d'Espanya hi ha hagut una dedicació mínima de cara al coneixement i aprofundiment de la persona i la figura del fundador de la Companyia de Jesús, ja que la pràctica totalitat de les teories i explicacions treballades a continuació han estat extretes de les obres de caire més especialitzat, és a dir, d'aquelles que fem servir de referència.

En la dècada dels 50, ni Reglà ni Vicens Vives donen cap explicació sobre aquest personatge. L'atenció sobre la figura de Sant Ignasi no es fa present fins a finals dels anys 80, a l'obra de

Pere Molas i Ribalta (1942-...) *Edad Moderna: 1474-180.*⁴ En aquesta, l'autor dóna importància a l'ambient erasmista en què Ignasi de Loiola conforma la seva espiritualitat, que posteriorment serà la que traslladarà a l'orde. L'autor destaca que:

“...Ignacio de Loyola había conocido en Montserrat la devotio moderna y había entrado en relación con círculos devotos de Barcelona. Estudió en el Alcalá erasmista de 1530 y fue interrogado por la Inquisición por sospechoso de alumbrado...”.⁵

La importància d'aquest ambient erasmista present i actiu en l'etapa de formació de l'espiritualitat d'Ignasi de Loiola, és remarcada també per Ricardo García Cárcel (1948-...), posant èmfasi en la seva estança: “...por Alcalá pasó la plana mayor del humanismo español, [...] Ignacio de Loyola [...] y un larguísimo etcétera de estudiantes que fueron los cuadros de la iglesia española durante más de cien años...”.⁶

No serà fins a mitjans de la dècada dels 90 que ens trobem amb un autor amb un gran impacte en quant a les aportacions i teories sobre la persona d'Ignasi de Loiola. Ens referim al Miquel Batllori (1909-2003). Dins de la seva obra *De l'Humanisme i del Renaixement*⁷ l'autor es centra en identificar les diferents influències que van conformar la seva espiritualitat original. Per ell, sant Ignasi hauria entrat en contacte amb l'espiritualitat erasmiana durant l'etapa barcelonina, cloent així el cicle d'influències erasmianes.⁸ Del País Basc i de Castella, d'on ell era originari i havia viscut la seva joventut, portava una forta empremta franciscana, que desembocarà en el cristocentrisme de la seva espiritualitat. El pare Batllori explica també com a Catalunya va entrar en contacte també amb el doble corrent d'origen neerlandès de la *devotio moderna*: la metodització de la vida espiritual i la intimitat arrossegada de la unió amb Déu.⁹ Totes aquestes influències acabarien donant lloc a la forja de l'espiritualitat ignasiana. Diu l'autor:

“...En l'espiritualitat ignasiana, podem observar una forta tendència retrospectiva, d'arrel basca segurament, i, conseqüentment, un to d'afer personal donat al negoci de la salvació i la perfecció espiritual, que acosta a sant Ignasi als escriptors piadosos del Renaixement europeu, sobretot a Erasme. Però el dubte rau en això: si sant Ignasi conegué Erasme per primera vegada a Barcelona o a Alcalà...”.¹⁰

⁴ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna: 1474-1808*, vol. 3 de *Manual de Historia de España*, Madrid, 1988.

⁵ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, pp. 200-201.

⁶ R. GARCÍA CÁRCCEL, “La Cultura”, dins R. GARCÍA CÁRCCEL, A. SIMÓN TARRÉS, A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, J. CONTRERAS, *La España moderna: siglos XVI-XVII*, vol. 3 de J. TUSELL (dir.), *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1991, p. 323.

⁷ M. BATLLORI, *De l'Humanisme i del Renaixement*, Tres i Quatre, València, 1995.

⁸ M. BATLLORI, *De l'Humanisme...*, p. 160.

⁹ M. BATLLORI, *De l'Humanisme ...*, p.161.

¹⁰ M. BATLLORI, *De l'Humanisme ...*, p.162.

Canviant d'obra, però continuant amb el mateix autor, pare jesuïta i historiador, ens trobem amb *Les reformes religioses al segle XVI*,¹¹ en la qual observem amb la preocupació de l'autor per intentar situar a Ignasi de Loiola en el seu context temporal i de pensament. Batllori es fa ressò de les visions de diferents autors sobre el caràcter més aviat medieval d'Ignasi, com proposava Dudon (1859-1841), o pel contrari, si va ser un home del Renaixement, de la Modernitat que s'estenia per Europa al S.XVI, visió defensada per Bataillon (1895-1977). Batllori pren com a referència aquestes diverses visions i en crea una de pròpia. Amb les seves pròpies paraules: “...*Sant Ignasi era un home a cavall entre el món medieval i el renaixentista. Si en pedagogia es decantava pel que era nou, en teologia s'aferrava al que era tradicional, [...] també fou especialment sensible a la modernitat en el vessant polític –concepte de govern i sobirania– i en el sentit de mutabilitat temporal i espacial...*”.¹² Per mirar d'entendre amb més exactitud aquesta pertinença a ambdues èpoques, el mateix Batllori acaba oferint una explicació més concreta, dient que “*Ignasi és el producte d'una simbiosi entre ambdues èpoques, ambdues mentalitats, i aquesta simbiosi es traslladarà també al caràcter de la Companyia de Jesús – síntesi entre allò vell i allò nou–*”.¹³

Fins a tornar a trobar interès per la persona d'Ignasi de Loiola veiem que hi ha un lapse d'una dècada després de les obres de M. Batllori, és a dir, que ja és ben entrada la dècada dels 2000. Ens trobem aquí amb l'obra de Ronnie Po-Chia Hsia (1955-...) anomenada *El mundo de la renovación católica, 1540-1770*.¹⁴ Dins aquesta obra, centrada específicament en tot el que concerneix a la reforma catòlica, s'hi presta una certa atenció a la Companyia de Jesús, i també, a la figura d'Ignasi de Loiola, però des d'un punt de vista diferent al que hem vist fins al moment. L'autor explica el moment vital en el qual Íñigo de Loiola, fill de família noble i amb aspiracions d'esdevenir un cavaller, canvia radicalment la seva vida i dedica tots els seus esforços vitals al cultiu de la seva espiritualitat, passant una temporada a Manresa com a eremita i sotmetent-se a prolongades sessions de meditació. Després d'això, decidí formar-se per esdevenir sacerdot. Finalment, prosseguí els seus estudis de Teologia a França on va entrar en contacte amb els que posteriorment serien els seus col·laboradors més propers –Francesc Xavier (1506-1552), Pierre Favre (1506-1546), Diego Laínez (1512-1565), Alfonso Salmerón (1515-1585), Nicolás de Bobadilla (1509-1590) i Simón Rodríguez (1510-1579)–.¹⁵ L'interessant de l'aportació de R. Po-Chia és que es centra en l'origen d'Ignasi després de deixar enrere la seva vida com Íñigo.

¹¹ M. BATLLORI, *Les reformes religioses al segle XVI*, Tres i Quatre, València, 1996.

¹² M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, pp. X-XI.

¹³ M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, p. 67.

¹⁴ R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la renovación católica, 1540-1770*, Akal, Madrid, 2010 (2005 primera edició).

¹⁵ R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, pp. 45-46.

3.2. *Inicis de la Companyia. La forja de la personalitat jesuítica*

Els inicis de la Companyia de Jesús són quelcom més que Ignasi de Loiola, ja que hi hem d'introduir també, amb un paper principal, als primers companys d'Ignasi en l'orde. A més, haurem d'observar també quins elements dins d'aquests inicis han cridat més l'atenció dels autors. Per aquests primers passos entenem tots els elements i característiques que conformaren la personalitat i el caràcter de la Companyia de Jesús.

Respecte aquesta qüestió, podem dir que, tot i no ser ni molt menys un tema central per a la majoria dels autors, ocupa un lloc més important que la pròpia figura de sant Ignasi. A més si observem atentament, percebem una petita evolució en les explicacions al llarg del temps. Des d'unes primeres explicacions massa descriptives i amb poca profunditat a unes altres preocupades per entendre els elements que van donar lloc a la personalitat jesuítica.

En la dècada dels 50, Joan Reglà fa una mínima aportació on es limita a dir l'any de fundació de l'orde, 1534 i puntualitza que aquesta no va ser fundada a territori hispànic, tot i que Ignasi de Loiola era d'aquesta nacionalitat, sinó a la ciutat italiana de Roma.¹⁶

Avançant en el temps, no tornem a trobar cap referència a aquest fet fins a mitjans de la dècada dels 90, on torna a aparèixer el Miquel Batllori. Aquest aprofundeix més en els primers temps de la Companyia. Primer de tot, fixa la data de fundació de l'orde en 1540, degut a que és quan el papa Pau III fa pública la butlla *Regimini militantis Ecclesiae*¹⁷. Aquesta data, i no pas la de 1534, serà la que apareixerà com a any de la fundació en la resta d'obres d'aquesta època i posteriors. Després d'això, es centra en els fins específics de la nova orde, que, segons les paraules de l'autor, eren:

*"...el bé de les ànimes en vida i en doctrina, propagació de la fe catòlica per mitjà de la predicació, els exercicis espirituals i les obres de caritat –s'assenyala expressament l'ensenyament de la doctrina a vídues i nens–, el vincle particular al pontífex mitjançant el vot de restar sota la seva obediència directa, la subordinació al propòsit de la Companyia per tal d'assolir els objectius que hem assenyalat, la pobresa evangèlica, l'exclusió de l'ofici coral i, sobre tot, la recerca de la major glòria de Déu (Ad Maiorem Dei Gloriam)...".*¹⁸

A més a més, Batllori també posa èmfasi en que Ignasi se n'adonà ràpidament que les lleis s'havien d'adaptar a les pròpies circumstàncies dels llocs i el temps, demanant d'aquesta manera al papa que es reconegués a la Companyia la facultat de modificar i fins i tot abolir qualsevol constitució segons l'exigència de les circumstàncies¹⁹. Aquesta capacitat d'adaptació

¹⁶ J. REGLÀ, "La hegemonia espanyola (1517-1621)", en A. UBIETO, J. REGLÀ i altres, *Introducción a la Historia de España*, Teide, Barcelona, 1971 (1963 primera edició), p. 376.

¹⁷ M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, p. 60.

¹⁸ M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, pp. 60-61.

¹⁹ M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, p. 61.

esdevingué un dels trets més característiques en els primers temps de vida de la Companyia, i una de les raons que permeten entendre la seva ràpida evolució i dispersió arreu d'Europa.

A la dècada següent ens trobem amb diverses obres que tracten aquesta qüestió. Una d'aquestes és l'obra coordinada per Alfredo Floristán (1955-...) *Historia de España en la edad moderna*²⁰. Teófanos Egido (1936-...), autor d'aquest apartat, fixa la data de la fundació a l'any 1540 i insisteix també en el caràcter d'obediència cega al papat, però afegeix que la Companyia, degut a les seves característiques, aviat es dedicaria amb tota la seva empenta a l'ensenyament, i sobre tot en aquests primers temps, a la predicació.²¹ El mateix T. Egido, sense canviar d'any però en la seva obra *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*,²² destaca simplement com la nova orde creada per Íñigo de Loiola, des d'un primer moment, respondria a uns esquemes molt diferents a qualsevol d'existent fins a aquell moment, seguint la figura del seu fundador, el qual no era precisament un exemple de normalitat comparat amb el que fins llavors hi havia a l'Església catòlica.²³

En aquesta mateixa qüestió, però des d'un enfocament completament diferent, John Lynch (1927-...) explica que al principi, quan Ignasi es va reunir amb els seus primers sis companys a París, ell no era el líder i les seves opinions tenien el mateix valor que les dels altres. Dit d'una altra manera, "...en su forma original presentaba escasos signos de esa autocracia y militarismo que más tarde se le atribuyó...".²⁴ Aquests signes atribuïts a la Companyia no aparegueren fins al 1558 (dos anys després de la mort d'Ignasi), amb l'aparició i aprovació de les *Constitucions* –escrites pel propi sant Ignasi després de diversos anys de treball–, que esdevindrien la normativa que regiria el funcionament de la Companyia. Això és el que donà a l'orde la seva organització singular, amb l'íntima interdependència del papat i la concentració de poder en un executiu central –un general a Roma– com els aspectes més innovadors de l'orde de nova fundació.²⁵

Finalment, ens fixarem en les explicacions de R. Po-Chia sobre aquests primers temps de la Companyia. Bàsicament, l'autor ens explica com Ignasi va atreure a un grup de seguidors de diferents nacionalitats a París, dins de l'ambient universitari i es convertí ràpidament en el seu líder o guia espiritual. També explica que la primera acció que volien dur a terme era pelegrinar

²⁰ A. FLORISTÁN (coord.), *Historia de España en la edad moderna*, Ariel, Barcelona, 2004.

²¹ T. EGIDO, "La Iglesia y los problemas religiosos", cap. 12 de A. FLORISTÁN (coord.), *Historia de ...*, pp. 354-355.

²² T. EGIDO (coord.), *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*, Marcial Pons, Madrid, 2004.

²³ T. EGIDO (coord.), *Los jesuitas en...* p. 27.

²⁴ J. LYNCH, J. EDWARDS, *El auge del imperio, 1474-1598*, vol. 4 de J. LYNCH (dir.) *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005, p. 604.

²⁵ J. LYNCH, J. EDWARDS, *El auge del...*, p. 605.

cap als Sants Llocs, però el papa, després d'haver fet el vot d'obediència incondicional a ell, els convencé per a què fos a Roma on duguessin a terme la seva tasca de predicació de la fe.²⁶

4. La Reforma catòlica i la Contrareforma

A l'igual que passa amb sant Ignasi, la Reforma i la Contrareforma són dos processos històrics que van lligats a la Companyia de Jesús des dels seus inicis. Mirar de copsar la relació entre tots tres és l'objectiu fonamental d'aquesta part. En detall, el que farem és observar quines han estat les teories i explicacions al respecte del paper desenvolupat per la Companyia de Jesús dins d'aquests processos històrics europeus i espanyols, en els quals d'entrada, sabem que va interpretar un rol decisiu.

4.1. La Companyia de Jesús: nascuda per a la Reforma catòlica o per a la Contrareforma?

Aquesta ha estat una les qüestions centrals de que s'han preocupat els historiadors i les obres consultades respecte a aquesta temàtica. Notarem a continuació que hi ha un increment considerable d'autors i obres que fan les seves aportacions d'aquest tema en comparació amb les que havíem fet fins ara, i també comprovarem com es produirà una clara evolució en les explicacions amb el pas de les dècades.

Podem observar amb el pas de les dècades una clara evolució dins el model explicatiu respecte a si la fundació de la Companyia de Jesús va tenir lloc per a la Reforma catòlica o per a la Contrareforma. A les primeres dècades contemplades en aquest estudi, la posició és rotunda: la Companyia naixé com una sort de *producte ideal* de la Contrareforma, i des del primer moment, fou l'antítesi del protestantisme. Això tenia a veure també amb la impossibilitat de separar la Reforma catòlica de la Contrareforma. Però, de forma progressiva, accentuada a partir de la dècada dels 90, amb autors com Batllori, aquests dos processos van començar a identificar-se de forma diferenciada, i es va veure com la Companyia evolucionà des d'uns posicionaments reformistes fins a uns de netament contrareformistes.

En la dècada dels 50, trobem el volum tercer de la *Historia social i econòmica de España y América*,²⁷ dirigida per Vicens Vives. En aquest, el Joan Reglà dona unes explicacions que es repetiran, si més no, les seves línies bàsiques, durant les dècades següents. L'autor descriu la

²⁶ R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, pp. 46.

²⁷ J. REGLÀ, G. DEL CASTILLO, *Los Austrias, imperio español en América*, vol. 3 de J. VICENS VIVES (dir.), *Historia social i econòmica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972).

importància del Concili de Trento com a font de l'ofensiva de l'Església Catòlica, anomenada també Contrareforma. Segons Reglà, els paladins més importants van ser Felip II i, dins el clergat espanyol, la Companyia de Jesús i el seu fundador, sant Ignasi. En paraules de l'autor, “...Su figura simboliza la mentalidad creyente y guerrera de la España del siglo XVI, y su obra, la Orden de los jesuitas, la más cumplida manifestación de la actividad religiosa al servicio del universalismo de la Iglesia católica...”.²⁸ En aquesta mateixa línia, continua explicant que el més important del pensament espanyol del Cinc-cents es troba amb l'esplèndid floriment de l'escolàstica, derivada directament del Concili de Trento i que dirigeix, des dels punts de vista teològic i filosòfic, tot el moviment de la Reforma catòlica o Contrareforma. Tot aquest desplegament teològic va partir de dues ordes religioses fundades per sants espanyols, dominics i jesuïtes, que en sengles conjuntures crítiques contribuïren decisivament a salvaguardar la continuïtat cultural d'Occident.²⁹ Hi ha dos elements en aquesta obra en els quals hem de centrar l'atenció. El primer d'ells, la fixació del Concili de Trento (1545-1563)³⁰ com a motor de la Contrareforma i com a punt de partida de l'acció contrareformista de la Companyia. El segon, és la no distinció entre Reforma catòlica i Contrareforma. Aquests dos seran una constant en les obres de les dècades posteriors.

A mitjans de la dècada següent, el mateix Reglà continuava amb les seves explicacions. Segons ell, Ignasi de Loiola es trobava en la confluència de dos elements: la línia ortodoxa de Trento i alguns aspectes de la seva formació que l'apropen a l'erasmisme.³¹ En la mateixa obra, també destaca la participació activa i, segons ell, influent i decisiva, dels teòlegs jesuïtes al concili de Trento i aporta uns noms (que es repetiran en altres obres) com Diego Laínez, Alfonso Salmerón, Luis de Molina (1535-1600) i Francisco Suárez (1548-1617)³². Però l'afirmació més interessant d'aquesta obra és sens dubte la següent: “...La fundación de la Compañía de Jesús debe entenderse como la materialización del enfrentamiento entre dos bloques dogmáticos: el del protestantismo contra el del catolicismo...”.³³ Segons Joan Reglà, doncs la Companyia va néixer per la Contrareforma. En aquesta mateixa dècada dels 60, trobem en José Luis Comellas (1928-...) fent una explicació pràcticament idèntica, destacant el paper

²⁸ J. REGLÀ, “La mentalidad del clero”, dins “La época de los primeros Austrias”, 1ª part de J. REGLÀ, G. DEL CASTILLO, *Los Austrias, imperio...*, p. 71.

²⁹ J. REGLÀ, “El ímpetu espiritual y político”, dins “La época de los primeros Austrias”, 1ª part de J. REGLÀ, G. DEL CASTILLO, *Los Austrias, imperio...*, p. 165.

³⁰ El Concili de Trento es va estendre formalment al llarg de divuit anys, en els quals es van realitzar diverses sessions, que es convocaven i cloïen, en nombre de vint-i-cinc.

³¹ J. REGLÀ, “La cultura”, cap. VII “d'Edad Moderna”, 1a part d'A.UBIETO, J. REGLÀ i altres, *Introducción a la...*, p.344.

³² J. REGLÀ, “La cultura”, p.347.

³³ J. REGLÀ, “El imperio”, cap. VIII “d'Edad Moderna”, 1ª part d'A.UBIETO, J. REGLÀ i altres, *Introducción a la...*, p.359.

dels teòlegs jesuïtes a Trento i destacant el paper de la Companyia dins la Contrareforma catòlica.³⁴

Avançant en el temps fins als anys 80, tenim diverses obres i autors que continuen amb aquestes explicacions, però sense cap innovació. Dins d'aquestes trobaríem les realitzades per Joseph Pérez (1931-...) a *La frustración de un Imperio (1476-1794)*³⁵ i també d'Antonio Domínguez Ortiz (1909-2003) a *Historia de España*,³⁶ les idees del qual queden reflectides en aquestes paraules:

*"...Con el concilio se limpian y renuevan las viejas estructuras: se hace la Contrarreforma. La Compañía de Jesús, fundada por el español Ignacio de Loyola, representa a la perfección el nuevo espíritu [...] España será el puntal y la base de la Contrarreforma..."*³⁷

Però, a finals d'aquesta dècada, trobem un autor que recull una idea que canvia significativament respecte les explicacions que hem pogut observar fins ara. Pere Molas i Ribalta diu: *"...La Reforma católica no se limita al Concilio de Trento. Antes de la celebración de esta asamblea se habían formado nuevas órdenes que respondían a las inquietudes de los tiempos. Ignacio de Loyola y Juan de Dios, cada uno a su manera, fundaron dos instituciones religiosas para solucionar problemas de su época al filo de 1540..."*³⁸ El que ens permet observar aquesta explicació de l'autor és que les idees sobre la Contrareforma i la Reforma catòlica començaven a canviar, tot començant a intuir-hi o a reconèixer-hi diferències entres ambdues.

Però aquesta diferenciació entre Reforma catòlica i Contrareforma, que començaven a intuir-se, no van tenir un arrelament immediat. Prova d'això és que, a principis de la dècada dels 90, el Roberto Fernández (1954-...), en el seu volum *La España moderna: siglo XVIII*³⁹, diu que *"...La Compañía de Jesús fue alcanzando cotas importantes de poder como genuina representante de la Contrarreforma. El riguroso reclutamiento de sus miembros, la sólida formación media que recibían y su fuerte impronta militante, hicieron de ella una eficaz arma..."*⁴⁰ Tot i això, s'ha de matisar aquest ús del mot Contrareforma per part de l'autor, que no l'utilitza en un sentit literal, sinó que, degut al pes de la tradició existent fins al moment, l'utilitza per definir àmpliament el

³⁴ J.L. COMELLAS, *Historia de España Moderna y Contemporánea*, Rialp, Madrid, 1975 (1968 primera edició), pp. 127-128.

³⁵ J. PÉREZ, "El Imperio español (1516-1598)", cap. II, 2ª part de J. P LE FLEM i altres: *La frustración de un Imperio (1476-1794)*, vol. V de M. TUÑÓN DE LARA (dir): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1982, pp. 214-216.

³⁶ A. BLANCO FREIJEIRO i altres, *Historia de España*, Historia 16, Madrid, 1990 (1986 primera edició).

³⁷ A. BLANCO FREIJEIRO i altres, *Historia de...*, pp. 518-519.

³⁸ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p.175.

³⁹ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna: siglo XVIII*, vol.4 de J.TUSELL (dir.), *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1993.

⁴⁰ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, pp. 243-244.

corrent ideològic i cultural de renovació catòlica, i no només el moment immediat posterior al Concili de Trento.

Però, en aquesta mateixa dècada, trobarem a un autor que definitivament marcarà la pauta d'aquests canvis, d'aquesta evolució en les explicacions entorn d'aquesta qüestió. Aquest autor, com no podia ser d'altra manera, és Miquel Batllori. Podem entendre i resumir aquest nou model interpretatiu amb les pròpies paraules de l'autor. Batllori comença citant a Marcel Bataillon: “...*Esquematzar la Reforma catòlica, de Lutero en adelante, como Contrarreforma equivale a empobrecerla, y el que la Compañía de Jesús, después de 1560, haya sido una gran fuerza antiprottestante no quiere decir que san Ignacio haya sido más que otra cosa un Antilutero...*”.⁴¹ Partint d'aquesta idea, en què ja marca una clara separació entre la Reforma catòlica i la Contrarreforma, i juntament amb això, deixa clar que la Companyia no va néixer per a la primera, sinó que els seus plantejaments van variar. Respecte a aquesta segona teoria explicativa, l'autor ens ofereix diverses informacions per recolzar-la. Batllori observa que hi ha un canvi de clima entre la fundació de la Companyia el 1540 i la plena Contrarreforma posttridentina de final del segle XVI, fet observable a la llum dels texts documentals que mostren la lenta, però profunda inserció de sant Ignasi i els seus seguidors en l'enfrontament amb els reformats.⁴² De la mateixa manera, deixa ben clar que ni en la butlla, ni en altres dues posteriors, ni tan sols en les *Constitucions* de 1544 no s'especifica com a missió particular i específica del nou orde la predicació adreçada directament a combatre els no catòlics. De fet, recull, no és fins a 1550 que hi ha una ampliació clara de la finalitat de la Companyia en el camp de la confrontació amb els dissidents, amb la butlla expedida pel papa Juli III (1487-1555), on deixava constància que la Companyia fou instituïda “per a defensa i propagació de la fe”.⁴³

Ja en la dècada dels 2000, observem que aquesta tendència a la identificació diferenciada entre Reforma catòlica i Contrarreforma es troba integrada dins el model interpretatiu de la majoria d'obres i autors, així com també, com la Companyia havia evolucionat d'una a altra posició amb el temps. Un bon exemple d'això ens l'ofereix Joan Lluís Palos (1958-...), que diu:

*“...Durante mucho tiempo, los historiadores han aceptado, de forma bastante ingenua, el término Contrarreforma para designar la religiosidad española surgida del Concilio de Trento. [...] Pero esta visión olvida que en España Trento no fue un punto de partida sino la culminación de una verdadero proceso de regeneración que había comenzado a finales del siglo XV con el programa de reformas emprendido por el cardenal Cisneros (1436-1517)...”*⁴⁴

Per poder observar amb més claredat aquesta evolució de les teories interpretatives sobre aquesta qüestió, l'obra de John Lynch és un perfecte exemple. En primer lloc, es fa ressò d'una

⁴¹ M. BATLLORI, *De l'Humanisme ...*, p.289.

⁴² M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, p. 118.

⁴³ M. BATLLORI, *Les reformes religioses...*, p. 120.

⁴⁴ J. L. PALOS, “El Barroco hispánico”, cap. 16 d'A. FLORISTÁN (coord.), *Historia de ...*, pp. 449-450.

qüestió que semblava haver perdut importància amb el pas de les dècades; la importància de Trento, especialment dels teòlegs jesuïtes allà presents, fins i tot remarcant que un d'ells, Laínez fou el més influent de tot el Concili.⁴⁵ Tanmateix, el més interessant no és això. Lynch escriu que als anys centrals del segle XVI la Companyia de Jesús duia a terme ja un paper de primer ordre dins la Contrareforma. Gràcies a les seves característiques organitzatives i ideològiques, els jesuïtes van ocupar posicions d'avantguarda en la lluita front l'heretgia i en pro de la difusió de la fe catòlica. Però, l'orde no sorgí simplement com una reacció davant el protestantisme, ja que en els seus anys d'iniciació a la vida religiosa, el protestantisme no preocupava a Ignasi de Loiola. Només amb la missió de Pere Canisi (1521-1597) s'inicià realment la tasca dels jesuïtes dins la Contrareforma (que tractem més endavant), i això ocorregué deu anys després de la mort d'Ignasi de Loiola.⁴⁶

4.2. *Una nova interpretació de la fe: la seva fe i els conflictes amb altres ordes*

Les problemàtiques sorgides davant la nova interpretació de la fe que varen seguir els membres de la Companyia, seguint els passos donats pel seu fundador, Ignasi de Loiola, és el següent punt a tractar. D'una banda, haurem de veure en què es basava la seva espiritualitat i quins eren els trets diferencials, i de l'altra, veurem com els autors s'han fet ressò dels enfrontaments ideològics que mantingueren els jesuïtes amb altres ordes religioses des dels seus inicis a causa d'aquests plantejaments ideològics diferents, i ens alguns casos, adversos. Abans d'endinsar-nos pròpiament en les aportacions fetes pels autors, cal dir, per endavant, que el volum d'obres que aporten llum sobre aquesta és exigü, almenys en la nostra bibliografia.

Podem constatar el que ha estat dit anteriorment sobre que una quantitat molt petita d'obres s'havien preocupat per aquesta temàtica, i sobre tot que hi ha un gran buit d'obres en les últimes dues dècades. Al mateix temps, podem caure en la temptació de prendre per irrellevants aquestes qüestions de caire teològic, però res més allunyat de la realitat. Aquestes disputes teològiques entre jesuïtes i altres ordes religioses, especialment dominics, originades sobre tot per divergències molt àmplies en els sistemes morals –en definitiva, la jesuítica era una teologia “...més acomodada a estos tiempos nuestros...”–,⁴⁷ foren un dels gèrmens principals de “l'odi” a la Companyia, i un dels motius, com recorda l'Antonio Mestre, que no l'únic, del suport

⁴⁵ J. LYNCH, J. EDWARDS, *El auge del...*, p. 591.

⁴⁶ J. LYNCH, J. EDWARDS, *El auge del...*, p. 603.

⁴⁷ I. VÁZQUEZ, “Las controversias doctrinales postridentinas hasta finales del S.XVII”, cap. IV d'A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, p. 431.

d'aquestes ordes a l'expulsió de la Societat dels territoris hispànics i fins i tot a la posterior supressió de la Companyia.⁴⁸

En la dècada dels 50, ni Reglà ni Vicens Vives donen cap explicació sobre aquesta qüestió. Les primeres aportacions arriben a les darreries de la dècada dels 70, amb el volum dirigit per Antonio Mestre Sanchís (1933-...) *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*.⁴⁹ Em sembla necessari dir, però, que aquesta obra és un manual la temàtica del qual gira entorn de l'Església a Espanya i per aquesta raó, pot dedicar pàgines a temàtiques que altres manuals de caire general no poden. Isaac Vázquez (1926-2003) diu que a mesura que el tomisme de la Contrareforma s'anava atomitzant en corrents i escoles diverses, anaven augmentat les divergències entre els mateixos seguidors de Sant Tomàs. I dins d'aquest context, i en l'àmbit de l'antropologia sobrenatural, és on es va lliurar, a finals del segle XVI i inicis XVII, una de les batalles més violentes que hagi conegut la història de la teologia. En essència, el problema es plantejà en aquests termes: què part té la gràcia i què part té l'home en l'obra de la justificació i la salvació. El Concili de Trento, en la seva sisena sessió no resolgué el problema, i això provocaria que durant el període posttridentí tingués lloc un xoc frontal i sorollós entre dominics i jesuïtes. La posició de la Companyia en aquest aspecte, es pot resumir amb l'aportació que feu Diego Laínez al mateix concili, on deia que el lliure arbitri, "mogut i excitat" per Déu, continua, tanmateix, lliure. Aquesta idea anà desenvolupant-se i trobant-se amb una gran oposició, sobre tot per part dels dominics, que atacaven aquests posicionaments com a defensors de les posicions oficials del tomisme. Els teòlegs dominics, al contrari que els jesuïtes, exaltaven la incidència de la gràcia divina, reduint el marge d'acció de l'home pràcticament al no res de cara a la seva salvació.⁵⁰ Més endavant en l'obra, el mateix autor torna a dedicar els seus esforços en presentar-nos els diversos sistemes morals que van ser més utilitzats i defensats per la Companyia de Jesús, i centra els seus esforços en el probabilisme. Aquestes posicions probabilistes van acabar derivant o, més aviat, degenerant en laxisme moral. Aquest laxisme tingué força seguidors entre els membres de la Companyia, i també va ser un dels motius dels quals es valien els rivals i enemics de la Companyia per a atacar-la, així que després d'això, van acabar posant-hi solució de forma interna.⁵¹ Aquesta és tota la informació recollida respecte als sistemes morals. Finalment, dins de totes aquestes grans discussions i debats teològics, cal assenyalar que els rivals més durs i recurrents foren els dominics, que, en resum, acusaven als jesuïtes per les seves conductes allunyades dels canons i posicionaments oficials.

⁴⁸ A. MESTRE, "Religión y cultura en el siglo XVIII", cap. VII d'A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, p. 633.

⁴⁹ A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*, tom 4 de R. GARCÍA VILLOSLADA (dir.), *Historia de la Iglesia en España*, Editorial Católica, Madrid, 1979.

⁵⁰ I. VÁZQUEZ, "Las controversias...", pp. 437-438.

⁵¹ I. VÁZQUEZ, "Las controversias...", pp. 465-469.

Si continuem endavant, en la dècada dels 80, en els seus inicis, trobem una explicació que pot resultar clarificadora respecte al laxisme. Jean Marc Pelorson (?-...)⁵² diu que ja al segle XVII “...los jesuitas españoles introdujeron cada vez más duplicidad de lenguaje, adaptando su predicación según los públicos y las necesidades, y proponiendo una reconciliación laxista, y por lo mismo, sospechosa, entre el ideal de pobreza de las órdenes mendicantes y la riqueza material de la Iglesia...”.⁵³ És a dir, que el laxisme moral permetia, per dir-ho d’alguna forma, afrontar i explicar els fets sempre des d’un punt de vista “mòbil”, que es podia situar segons convenia en cada cas. Una altra explicació sobre aquesta moralitat jesuítica, ens l’aporta Pere Molas i Ribalta, que explica com al llarg del segle XVII, la Companyia anà desplegant i consolidant el seu criteri moral basat en l’apreciació de les circumstàncies en cada cas concret. En les seves paraules: “...Este casuismo, atento a seguir la opinión probable, en vez de la más probable, fue criticado por sus émulos como una moral laxa o relajada. A esto se le denominó como la “cruz ligera” que enseñaban los jesuitas...”.⁵⁴

5. Educació jesuítica

Un altre dels aspectes fonamentals de l’acció de la Companyia de Jesús a l’època moderna, i potser el més important és l’educació. Ens permetem fer aquesta afirmació recolzats pel gran volum d’obres i autors, i de pàgines, que ofereixen informació sobre aquesta temàtica. L’estructura d’aquesta part està dividida en tres apartats, que tenen la seva raó de ser perquè són els aspectes que més clarament han atret als autors i obres de la bibliografia. En cadascun d’aquests apartats mirarem d’identificar els elements més destacats pels autors, i, al mateix temps, intentarem observar l’evolució de les explicacions al llarg del temps.

5.1. L’educació jesuítica: la *Ratio studiorum*

Abans de començar a parlar de l’educació jesuítica, i preocupar-nos per altres aspectes, hem de conèixer què han definit els autors com a tal, així com les seves característiques més destacades, i, per això, una part important de l’apartat girarà entorn de la *Ratio studiorum* de 1599.

Per tant, ens adonem que les explicacions sobre les característiques de l’educació jesuítica, i en particular del seu element fonamental, la *Ratio studiorum*, pràcticament no han variat des de

⁵² No s’ha pogut trobar la data de naixement d’aquest autor de nacionalitat francesa, tot i que sí se sap que continua viu en l’actualitat, i que el seu període de publicacions es desenvolupa des del 1972 fins a l’actualitat.

⁵³ J. M. PELORSON, “La Iglesia española y las concepciones de la dominación”, cap. IV, 3ª part de J. P. LE FLEM i altres: *La frustración de...*, p. 328.

⁵⁴ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p. 537.

finals dels anys 70, exceptuant la progressiva aparició de l'interès per entendre la gradual pèrdua de "frescor" de la *Ratio*, procés que va arribar al seu punt màxim entrat el segle XVIII, en el qual clarament va ser superada per l'ambient intel·lectual europeu, i la seva fossilització suposà una accentuada pèrdua de qualitat per l'ensenyament jesuític.

En la dècada dels 50, ni Reglà ni Vicens Vives donen cap explicació sobre aquesta qüestió. És a finals dels 70 quan comencen a aparèixer en la nostra bibliografia al·lusions respecte a les característiques de l'educació jesuítica i de la *Ratio studiorum*. Isaac Vázquez diu que l'acció de la Companyia en el camp educatiu es centrà en l'ensenyament que impartia als alumnes, ja fossin joves de l'orde o no, en els seus centres. Aquest ensenyament estava codificat per la *Ratio studiorum*, on es recollien programes i mètodes d'estudi anteriorment introduïts i provats als centres de la Companyia ja existents, i que influïrien sobre tot en el desenvolupament de la moralitat de l'alumne.⁵⁵ En la mateixa obra, Francisco Martín Hernández (1927-...) assenyalava la importància de la vessant humanística dels seus estudis, empremta atorgada pel mateix sant Ignasi. Aquest fet feu que els jesuïtes es posicionessin aviat al capdavant de l'ensenyament pedagògic de l'època, degut a la formació que oferien en gramàtica i lletres d'humanitats.⁵⁶ En aquest sentit, l'educació jesuítica aconseguí una merescuda reputació de ser la més completa i subministrada amb mètodes pedagògics més eficaços, ja que, apart de les humanitats, no desdenyaven cap matèria (matemàtiques, ciències naturals, llengües vives...). En paraules de Domínguez Ortiz, citades per l'autor, "...era una educación que tendía a combinar el ideal cristiano con el humanista y con la preparación necesaria al hombre del mundo...".⁵⁷

Ben entrada la dècada dels 80, ens trobem Molas i Ribalta, que destaca que el sistema educatiu mitjà i superior es centrava en l'ensenyament del llatí, aspecte on la Companyia s'especialitzà. A més, seguint el que ja hem vist amb anterioritat, diu que no es proposava només oferir un ensenyament en llengües clàssiques, sinó sobre tot proporcionar una formació religiosa i moral als seus educands.⁵⁸ També assenyalava, com a tret diferencial dels jesuïtes, que eren l'única orde, al segle XVI, que no plantejava l'ensenyament com quelcom endogen, dedicat exclusivament a la formació de futurs eclesiàstics.⁵⁹

Ja a la dècada dels 90, trobem al Miquel Batllori, dins el volum *La educación en la España moderna. Siglos XVI-XVIII*,⁶⁰ que diu que la pedagogia de tots els col·legis i universitats estava

⁵⁵ I. VÁZQUEZ, "Las controversias...", pp. 462-463.

⁵⁶ F. MARTÍN HERNÁNDEZ, "La formación del clero en los siglos XVII y XVIII", cap. VI d'A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, pp. 532-533.

⁵⁷ F. MARTÍN HERNÁNDEZ, "La formación...", p. 554.

⁵⁸ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p. 219.

⁵⁹ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p. 336.

⁶⁰ B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en la España moderna. Siglos XVI-XVIII*, vol. 2 de B. DELGADO CRIADO (coord.), *Historia de la educación en España y América*, Morata, Madrid, 1993.

inspirada en la quarta part de les *Constitucions* de Sant Ignasi, que posteriorment fou comentada, ampliada i aplicada a les successives *Rationes studiorum*, que van anar evolucionant des del caràcter humanístic que els hi concediren Jeroni Nadal (1507-1580) i Ignasi a la tardorenaixentista *Ratio* de 1586, fins a la definitiva i immobiliista de 1599.⁶¹ Batllori, en aquesta mateixa obra, dedica un apartat sencer a la *Ratio*, el qual s'anomena *La pedagogía de la Ratio studiorum*,⁶² en el qual explica amb detall en què consisteix i que aspectes conté. S'entén per *Ratio studiorum* el sistema pedagògic seguit als col·legis de jesuïtes, segons les bases establertes per Sant Ignasi en les *Constitucions*. En aquesta es donen les línies generals de les diverses facultats i categories d'estudi, i les normes directives per alumnes i mestres. De fet, també recull un seguit d'indicacions per als provincials, de cara a la formació i preparació de tots els professors. Batllori assenyala que la *Ratio* dedicà més de la meitat de les seves pàgines als estudis inferiors i mitjans, i això deixa ben clar la preocupació de Sant Ignasi per inculcar l'harmonia que ha d'haver-hi entre l'educació humana i la formació religiosa dels nens, adolescents i joves. Finalment, explica a les últimes pàgines de l'apartat, la inviolabilitat de la *Ratio* de 1599 feu que els col·legis no poguessin acomodar-se als avanços de la cultura moderna i a les exigències del reformisme il·lustrat. Aquest desajust de la pedagogia jesuítica a la segona meitat del segle XVIII va tenir gran part de culpa en les queixes generalitzades front la Companyia i els seus col·legis. Dins la mateixa obra, Bernabé Bartolomé (1932-2009) assenyala, en la mateixa línia que l'anterior, que la *Ratio studiorum* “...en un extremado empeño de uniformidad, cubrió un espacio temporal de vigencia hasta 1886, que cerraba la apertura a cualquier innovación importante en sus escuelas”.⁶³ Tot i així, “...la eficacia reconocida del método jesuítico se encuentra, más que en la originalidad, en la uniformidad y utilización de determinadas estrategias que se transmitieron secularmente a través de los discípulos y el punto de apoyo de la Ratio”.⁶⁴

En la dècada dels 2000, apareixeran poques aportacions a les obres consultades sobre la *Ratio*. Entre elles, trobem a Luis Rodríguez-San Pedro (1957-...), que assenyala, en la mateixa línia que el que hem vist fins ara, que la *Ratio* dels jesuïtes assumeix els valors humanistes de Lorenzo Valla (1405-1457), Erasme o Joan Lluís Vives (1493-1540), incorpora a Aristòtil i a Sant Tomàs en filosofia i teologia, i tot això s'organitza seguint el mode parisenc d'estudis.⁶⁵ I també, a John Lynch, que ressalta la importància de “l'experiència pilot” de Messina com a

Aquesta obra, com podem apreciar per la gran profusió de notes a peu de plana, ha estat la clara referència que hem utilitzat per dur a terme aquesta part del treball.

⁶¹ M. BATLLORI, “La aportación del Concilio de Trento”, dins “La Iglesia y la educación”, cap. 2, 1a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, p. 63.

⁶² M. BATLLORI, “La aportación...”, pp. 64-74.

⁶³ B. BARTOLOMÉ, “Las escuelas de gramática”, dins “La educación institucional”, cap. 4, 1a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, pp. 199-200.

⁶⁴ B. BARTOLOMÉ, “Las escuelas de...”, pp. 216-217.

⁶⁵ A. FLORISTAN (coord.), *Historia de ...*, pp. 383-384.

col·legi mixt per l'educació de jesuïtes i no jesuïtes, i que a partir d'aquest experiment es difongué i desenvolupà l'educació jesuïta, amb la seva barreja d'escolasticisme i humanisme característica.⁶⁶

5.2. *Primera espasa de la Reforma catòlica enfront de la protestant*

Però, què aporta l'educació jesuítica en la confrontació amb la Reforma protestant? Com podem constatar, l'educació esdevingué la punta de llança de l'acció de la Companyia en aquest camp, superant en importància fins i tot a les missions.

En aquesta part, podem observar amb tota claredat que hi ha, des dels primers autors que ho tracten fins als últims, una clara continuïtat respecte a les idees sobre la importància cabdal que tingué l'educació dels jesuïtes en la lluita front el protestantisme i en favor de la renovació catòlica. Tots ells ho tracten de la mateixa manera, i només hi percebem una petita evolució en l'obra final, de R. Po-Chia, que va un pas més enllà que la resta, tot dient que aquesta important tasca educativa es centrà en les elits socials i governants.

En la dècada dels 50, ni Reglà ni Vicens Vives donen cap explicació sobre aquesta qüestió. La situació no canvia fins a la dècada dels 90, on trobem la primera obra que es fa ressò d'aquesta qüestió. En aquesta, Javier Vergara (1958-...) assenyala que foren les ordes i congregacions religioses, entre les quals destacà especialment la Companyia de Jesús, les que assumiren en major grau la responsabilitat de l'educació de la joventut. Aquesta iniciativa representà un importantíssim baluard front la teoria de la Reforma protestant, gràcies a la notable profusió de col·legis de gramàtica i llatinitat.⁶⁷ Segons Batllori, en aquesta mateixa obra, la conjunció de formació humana i d'orientacions i pràctiques cristianes convertiren unes institucions pensades en principi només per la captació i formació de nous jesuïtes joves, en un mitjà en gran manera important per la renovació de l'Església catòlica en les nacions que havien restat fidels, i sobre tot, per la recuperació de moltes persones, ciutats i regions que s'havien passat a les diverses reformes protestants. Fins i tot també per estendre-la i afermar-la en els continents encara no evangelitzats.⁶⁸ Ja per acabar amb les aportacions d'aquesta obra, ens trobem a José Martínez de la Escalera,⁶⁹ que utilitza unes informacions diferents per defensar la mateixa idea. Segons ell:

“...a la hora de valorar los resultados y acusar las deficiencias [de l'educació jesuítica], no puede escindirse de su condición nunca disimulada de orden religiosa postridentina,

⁶⁶ J. LYNCH, J. EDWARDS, *El auge del...*, p. 604.

⁶⁷ M. BATLLORI, “La aportación...”, p. 54.

⁶⁸ M. BATLLORI, “La aportación...”, p. 61.

⁶⁹ No ens ha estat possible conèixer la data de naixement de l'autor, ni si és viu en l'actualitat.

*comprometida con todas sus fuerzas en una empresa espiritual de renovación interna y reconquista externa. En este aspecto, los historiadores de la pedagogía hace tiempo dieron su veredicto: desde la desembocadura del Rin a la del Vístula, los jesuitas habían rodeado el hogar de la herejía con una cintura de posiciones de asedio [els centres d'ensenyament...]. El mantenimiento de la Iglesia católica en el sureste y noroeste de Alemania es esencialmente obra de la Compañía... ”.*⁷⁰

En aquesta mateixa dècada, el pare Batllori expressa de forma clara i concisa aquesta idea, que es resseguida per tots els autors fins a aquest moment, igualment que es farà en temps posteriors. Batllori diu que “...les dues vocacions de fons de la Companyia, val a dir, d'una banda la difusió i la defensa de les veritats catòliques tant entre els fidels com sobretot entre els protestants i els pagans, i, d'una altra, la tasca docent per a formar nous quadres i permetre progressivament també a uns altres, tant si eren clergues com laics, de seguir les mateixes suggestions culturals, aviat esdevingueren una única cosa... ”.⁷¹

Avançant a la dècada posterior, i sense abandonar la idea imperant, Po-Chia introdueix en aquesta uns matisos que la completen. Segons ell, entre les moltes contribucions dels jesuïtes a la renovació catòlica cal destacar-ne dues: la seva labor com a missioners i com a docents. I subratlla, “...sin querer restar glamour al espectáculo que ofrecían las misiones y los martirios, hay que decir que los jesuitas obtuvieron sus mayores logros en otro campo: el de la educación que proporcionaron a las elites laicas y eclesiásticas de la Europa católica... ”.⁷² En aquesta mateixa línia, diu també que els col·legis de la Companyia, però especialment els de Roma, eren el millor instrument per inculcar la lleialtat al papat romà. Clar exemple fou el Col·legi Alemany, fundat el 1552, i que es convertiria en una sort de “...caballo de Troya capaz de introducir el catolicismo en Alemania... ”.⁷³ Finalment, el mateix autor torna a insistir en la idea del domini de l'educació dins l'Europa catòlica per part dels jesuïtes, i de com aquesta va estar encarada cap a la formació d'una nova elit que es guiava pels valors del catolicisme posttridentí.⁷⁴

5.3. Especialització en les elits? Entre el mite i la realitat

Lligat amb aquest últim aspecte presentat per Po-Chia, ens centrarem en una altra de les qüestions de més pes dins l'àmbit de l'educació jesuítica. L'especialització en les elits per part dels centres d'ensenyament de la Companyia és una de les idees generals en què hom pensa

⁷⁰ J. MARTÍNEZ ESCALERA, “Los colegios de jesuitas” dins “Política educativa”, cap. 1, 2a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, pp. 425-426.

⁷¹ M. BATLLORI, *Cultura i finances a l'edat moderna*, Tres I Quatre, València, 1997, p. VII.

⁷² R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, p. 51.

⁷³ R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, pp. 147-148.

⁷⁴ R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, p. 266.

quan es parla dels jesuïtes a l'edat moderna. Però, és del tot certa la idea? Aquesta és precisament la problemàtica que pretenem esclarir a continuació.

En aquesta temàtica, podem dir que, des del primer moment en la bibliografia, els autors reflecteixen que realment existí aquesta especialització en l'educació de les elits. Tot i així, amb el pas de les dècades, observem que cada cop més autors han anat introduint matisacions i ampliant les informacions. Per tant, veiem que la Companyia es centrà en l'educació de les elits, però que això no vol dir, ni molt menys, que marginés l'educació dels joves de les classes mitjanes i baixes, prova d'això són els grans esforços que va dedicar a aquesta tasca i el fet que estava contemplada com un objectiu de primer ordre dins de l'educació jesuítica.

Als anys 50, trobem a A. Domínguez Ortiz que fa algunes afirmacions, cal dir que sense gaire argumentació que les recolzi, on diu que la Societat de Jesús s'havia distingit en l'educació de les classes superiors, amb la creació dels Seminaris de Nobles,⁷⁵ i que havia adquirit una gran influència sobre els rics espanyols i criolls, els fills dels quals educaven als seus centres.⁷⁶

Avançant fins a finals dels 70, tornem a observar al mateix autor, Domínguez Ortiz, que aquesta vegada aprofundeix més, i argumenta i matisa les seves idees, tot posant les bases per resoldre la nostra qüestió. Diu que, malauradament, l'estat de la documentació no permet comprovar la certesa de l'acusació, que ve de lluny, de que la Companyia dirigia els seus esforços educatius cap a les classes elevades. Continua dient que no hi ha cap dubte respecte a aquesta preocupació per l'educació de la noblesa, i que en cap moment els jesuïtes amagaren aquest fet, però afirma que d'aquí a creure que marginaven als sectors més modestos hi ha una gran distància. Per justificar això es fa la pregunta de com podria explicar-se l'elevat nombre d'alumnes, ja que la resposta a la mateixa és que la majoria havien de ser de classe mitjana i baixa.⁷⁷ Tot i això, Domínguez Ortiz defensa aquesta preferència, com bé recull aquesta idea d'un memorial de la Companyia de què es fa ressò:

⁷⁵A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, "La mentalidad del estamento eclesiástico", dins "La época del Despotismo Ilustrado", 1a part de J. MERCADER RIBA, A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, M. HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, *Los Borbones, el siglo XVIII en España y América*, vol. 4 de J. VICENS VIVES (dir.), *Historia social i econòmica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972), p.68.

⁷⁶A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, "La propiedad", dins "La sociedad colonial americana en el siglo XVIII", 2a part de J. MERCADER RIBA, A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, M. HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, *Los Borbones...*, p. 308.

⁷⁷A. DOMÍNGUEZ ORTIZ en "Aspectos sociales de la vida eclesiástica en los siglos XVII y XVIII", cap. 1 de A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, p. 11.

*“...pues si interesa mucho el estudio a la gente común, mucho más importa que no les falte a los hijos de los príncipes y gentes nobles, porque es la parte más principal de la república, la cual, con sus buenas o malas costumbres, lleva tras de sí todo lo demás...”*⁷⁸

En la dècada posterior, Molas i Ribalta diu exactament el mateix respecte a l'interès primer de la Companyia per l'educació de les elits,⁷⁹ però també aprofundeix una mica més, tot donant algunes raons per explicar l'èxit de l'ensenyament jesuític als nobles. Com bé diu ell, en el que a Itàlia es conegueren com “seminaris de nobles”, no es tractava d'impartir en elles una formació tradicional d'estudis universitaris, sinó una educació adequada a la vida social que s'esperava del jove noble i les responsabilitats militars i de govern que li poguessin esperar en la vida futura.⁸⁰

Ja en la dècada dels 90, Roberto Fernández, dins de la mateixa línia explicativa, es centra en destacar l'èxit amb que s'havien instal·lat en la societat els jesuïtes mercè a la seva influència en les elits socials, i sobre tot, a oferir alguns exemples de les institucions de la Companyia dedicades a aquesta tasca, com foren el Col·legi Imperial de Madrid o el Col·legi de Cordelles, a Barcelona, entre d'altres situats a les ciutats més importants del territori.⁸¹ El mateix any, en una altra obra, Batllori aporta un posicionament que fins a les hores només s'havia intuït al text de Domínguez Ortiz, més d'una dècada abans. Segons ell, les institucions educatives jesuítiques responien a les necessitats socials del ple Renaixement, quan la cultura humanística s'estenia ràpidament per totes les capes de la població, i quan era una aspiració comuna de les classes mitjanes-baixes l'aprendre a llegir, escriure i comptar. I no hi ha que oblidar, ens recorda, que l'ensenyament en aquells centres era netament gratuït, i que als cursos de primeres lletres –el nivell més bàsic d'ensenyament– acostumaven a assistir-hi també els fills de les famílies humils, fins que el seu treball es feia indispensable per l'economia domèstica. Als cursos més avançats, en canvi, d'humanitats i arts acudien els nois de major categoria social, fills de potentats i de les classes mitjanes més benestants.⁸²

En aquesta mateixa obra, trobem una interessant aportació de Antonio Viñao (?-...),⁸³ que directament deixa de banda la preocupació per les classes elevades, i es centra en l'educació de les “classes populars”. Viñao diu que, a partir de la segona meitat del segle XVI, la Companyia va dur a terme la fundació de diverses escoles de gramàtica al llarg dels segles XVI i XVII, que disminuïren substancialment en el XVIII. Tot i així, argumenta l'autor, els esforços per aquesta millora de l'educació elemental foren insuficients, ja que poques d'aquestes escoles estaven

⁷⁸ Citat per A. DOMÍNGUEZ ORTIZ en “Aspectos sociales...”, p. 13.

⁷⁹ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, pp. 162, 174 i 335.

⁸⁰ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p.355.

⁸¹ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, p. 244.

⁸² M. BATLLORI, “San Ignacio y la fundación de los jesuitas” dins de “Iglesia y educación”, cap. 2, 1a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, pp. 59-60.

⁸³ No ens ha estat possible conèixer la data de naixement de l'autor, però sabem que continua viu en l'actualitat. També sabem que el seu període de publicació s'inicià l'any 1975.

ubicades en les àrees rurals, on la població era més humil i l'ensenyament era més deficient.⁸⁴ Igualment en aquesta obra, Martínez Escalera aprofundeix en aquesta preocupació dels jesuïtes per l'educació dels joves, fos quina fos la seva condició social. Diu que:

*“...las escuelas de los jesuitas estaban abiertas a los estudiantes de “cualquier condición”, con tal que aceptasen sus reglas. La regla del Prefecto de estudios ordena que “no excluya a nadie por ser de condición humilde o pobre; y otras disposiciones prácticas atestiguaban la variedad del origen social, en contra del tantas veces reprochado elitismo...”*⁸⁵

El mateix autor, també assenyala que la gratuïtat de l'ensenyament propiciava un contacte real de tots els alumnes, reduint al mínim les diferències socials i d'estirp, tot i que, en molts casos, la consciència elitista de la noblesa europea portà a l'exigència de centres de formació exclusius per la noblesa, que serien els anomenats “seminaris de nobles”.⁸⁶

En la dècada dels 2000, no trobem cap obra ni autor que porti res de nou a les interpretacions que ja hem vist, tot i que la temàtica continua essent tractada per autors com John Lynch, Po-Chia o Antonio Miguel Bernal (1941-...), sense dedicar-hi excessius esforços.⁸⁷

Com a cloenda sobre l'educació dels jesuïtes, cal dir que ha estat una de les qüestions que ha generat un volum més gran d'informacions dins la bibliografia. En segon lloc, sembla important recordar que pels ignasians l'educació fou una de les seves principals preocupacions. Això només pot entendre's si ens queda clar que l'educació fou pels jesuïtes la forma més directa d'influir en la societat, i per aquest motiu fou la seva eina clau en la renovació catòlica i en la lluita contra el protestantisme. Per acabar, farem ús d'unes paraules de Buenaventura Delgado (1935-2007), citant al pare Batllori:

*“...La pedagogía ignaciana, con sus cualidades y defectos, se extenderá y casi dominará en todo el mundo durante la época moderna. Sin la Ratio studiorum de los jesuitas se hace difícil explicar, por ejemplo, el pensamiento pedagógico de Comenio, la pedagogía jansenista e incluso gran parte de la pedagogía contemporánea. Bien como imitación, bien como repulsa, la pedagogía posterior tuvo que contar con ella como una realidad incuestionable...”*⁸⁸

⁸⁴ A. VIÑAO, “Alfabetización y escolarización” dins “La educación institucional”, cap. 4, 1a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, p. 162.

⁸⁵ J. MARTÍNEZ ESCALERA, “Los colegios de...”, pp. 422-423.

⁸⁶ J. MARTÍNEZ ESCALERA, “Los seminarios de nobles” dins “Educación estamental”, cap. 5, 3a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, p. 854.

⁸⁷ Podem trobar algunes d'aquestes informacions en J. EDWARDS, J. LYNCH, *El auge del...*, p. 166, en R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, pp. 51, 53, i 266-267 i finalment en A. M. BERNAL, *Monarquía e Imperio*, vol.3 de J. FONTANA, R. VILLARES (coords.), *Historia de España*, Marcial Pons, Barcelona, 2007, pp. 621-622.

⁸⁸ M. Batllori citat per B. DELGADO CRIADO en “Introducción”, en B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, p. 12.

6. Els jesuïtes i el poder monàrquic

La preferència de la Companyia per l'educació de les elits, i la confiança que aquestes dipositaren en ella per l'educació dels seus fills, va comportar, com ja hem vist anteriorment, un gran èxit en la instal·lació d'aquesta orde dins la societat. D'igual forma podrem comprovar com aquesta enorme influència sobre les elits es va traduir també en una innegable i basta influència en l'àmbit polític dels territoris hispànics. A més, dins aquesta part, dirigirem la nostra atenció també als successos dels motins d'Esquilache (1766), que foren el més gran enfrontament entre la corona, en la persona de Carles III, i l'orde ignasiana per motius polítics i que conduiran a l'expulsió dels jesuïtes.

6.1. *Relacions amb la Monarquia Hispànica*

Dins de la nostra bibliografia, aquestes relacions entre la Societat de Jesús i la Monarquia Hispànica han estat tractades majoritàriament pels autors des de tres àmbits diferents: les relacions entre la monarquia i la congregació com a institució, les que es van donar a través del confessionalari regi i, un tercer grup, que es donaria de forma més o menys indirecta, en l'aparell estatal. Observarem que hi haurà autors que donaran més importància a un o altre, però quasi bé tots es centraran en aquests àmbits. Tot i així, quan alguns d'ells presentin un aspecte diferent, ho tindrem en compte d'igual forma.

És important recordar la gran influència i importància que va arribar a tenir la Companyia de Jesús en la política europea, i especialment en l'espanyola, al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII. És en aquest últim segle on el poder de la Companyia arriba al seu punt màxim, encarnat en la figura del pare Rávago, però també és en el qual tot aquest poder polític decau i acaba desapareixent. Aquesta desfeta del poder polític de l'Orde es produeix arran de l'arribada a la corona hispànica de Carles III, i una de les raons fonamentals és el xoc que es produeix entre dos veritables Estats, la ideologia dels quals col·lideix frontalment, ja que l'absolutisme que promulga el rei borbònic és incompatible amb la ideologia, les característiques i el poder i la influència de la Companyia. Per tant, podem dir que la Companyia fou una sort de víctima del seu propi creixement i poder, que feu que els seus enemics es multipliquessin.

Començarem a la dècada dels 50 amb Joan Reglà, que assenyala la gran quantitat de governants que tingueren a jesuïtes per confessors, el que equival a dir que estigueren en mans de l'orde ignasiana part dels ressorts del govern d'Espanya.⁸⁹ A més a més, i això no serà tan comú, apunta també a la contribució decisiva de frares de diverses ordes religioses,

⁸⁹ J. REGLÀ, G. DEL CASTILLO, *Los Austrias, imperio...*, p. 254.

particularment jesuïtes, en els alçaments de Catalunya i Portugal de 1640 front la monarquia dels Àustries.⁹⁰

Avançant fins a mitjans de la dècada dels 70, ens fixem en l'obra de Gonzalo Anes (1931-2014) *El Antiguo Régimen: los Borbones*.⁹¹ En aquesta l'autor dóna una visió conjunta sobre la influència política dels jesuïtes. Assenyala que arreu on s'establiren adquiriren posicions de domini, i que tingueren gran influència ideològica i també política, exercida fonamentalment a través del confessorari regi i dels propis ministres, ja que una part important d'aquests havien sortit dels col·legis majors jesuïtics. D'aquesta manera, els jesuïtes reforçaren indirectament el seu poder, gràcies a aquests col·legials, i arribaren a constituir una autèntica facció dins l'Estat.⁹² A finals de la dècada, Mestre Sanchís es centra únicament en el gir vertiginós que experimentà la relació entre la Companyia de Jesús i la corona al segle XVIII. Assenyala que, mentre a la primera meitat de la centúria el regalisme estava controlat pels jesuïtes, propers a la corona, en la segona meitat, amb Carles III (1716-1788), el regalisme és completament antijesuític, i es recolza en els enemics de la Companyia –la ideologia jansenista i els manteïstes, rivals dels col·legials majors–.⁹³ En la mateixa obra, Domínguez Ortiz assenyala, cal dir que molt breument, l'experiència del jesuïta alemany Johann Eberhard Nithard (1607-1681) com a privat de la regent Mariana d'Àustria (1634-1696),⁹⁴ i també subratlla que l'actitud de la Companyia respecte a la monarquia fou, fins a la segona meitat del segle XVIII, *col·laboracionista*, arribant fins i tot a defensar els posicionaments hispànics front els papals.⁹⁵

A les primeries de la dècada següent, trobem a Alberto Gil Novales (1930-...), que es centra quasi únicament en els confessors reials jesuïtes que ocuparen el confessorari al llarg del segle XVIII, des del regnat de Felip V. Anomena a alguns dels més importants –D'Aubenton (1648-1723), Gabriel Bermúdez (1667-1749)– i com es va produir la seva successió, i assenyala la pèrdua del confessorari ja en el regnat de Carles III, amb el pare Rávago (1685-1763) com últim jesuïta al càrrec.⁹⁶ En aquesta mateixa dècada tornem a trobar a Mestre Sanchís, aquest cop col·laborant amb el tom *La época de los primeros Borbones. La nueva monarquía y su*

⁹⁰ J. REGLÀ, G. DEL CASTILLO, *Los Austrias, imperio...*, p. 483.

⁹¹ G. ANES, *El Antiguo Régimen: los Borbones*, vol. 4 de M. ARTOLA (dir.), *Historia de España Alfaguara*, Alfaguara i Alianza, Madrid, 1975.

⁹² G. ANES, *El Antiguo Régimen...*, pp. 390 i 397-398.

⁹³ A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, pp. XXVIII i 654-656.

⁹⁴ A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, "Regalismo y relaciones Iglesia-Estado en el siglo XVII", cap. 2 d'A. MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, pp. 92-93.

⁹⁵ A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, "Regalismo...", pp. 94-95.

⁹⁶ A. GIL NOVALES, "Reinado de Felipe V", cap. 1, 2a part d'E. FERNÁNDEZ DEL PINEDO, A. GIL, A. DÉROZIER, *Centralismo, Ilustración y agonía del antiguo régimen (1715-1833)*, vol. 7 de M. TUÑÓN DE LARA (dir.), *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1980, pp. 183 i 221.

posición en Europa (1700-1759).⁹⁷ En aquesta, l'autor continua amb la línia explicativa mostrada en l'obra anteriorment analitzada, però amb la introducció d'un nou element explicatiu: els confessors jesuïtes, que són, segons ell, els principals agents d'aquesta defensa fèrria del regalisme de la monarquia hispànica front el papat, i també seran –en la persona del pare Rávago– els que patiran aquest gir total del regalisme monàrquic.⁹⁸ En la mateixa dècada, Molas i Ribalta només hi dedica un parell de pàgines a explicar la experiència del valiment de Nithard, sense presentar cap novetat respecte als autors anteriors.⁹⁹

En la dècada dels 90, trobem d'inici a Antoni Simón Tarrés (?-...) que es limita a explicar el període de valiment de Nithard i l'accidentada fi del mateix, forçat per don Joan Josep d'Àustria (1629-1679).¹⁰⁰ Dos anys després, en un altre volum de la mateixa obra dirigida per Javier Tusell (1945-2005), Roberto Fernández fa altres aportacions referides a la figura dels confessors reials jesuïtes, centrant-se en el pare Rávago com a personatge culminant de la forta influència política sobre el monarca dels confessors de la Companyia.¹⁰¹ També fa un breu apunt, sense argumentació que el recolzi, respecte a l'alineació dels jesuïtes, sense cap vacil·lació, a les files borbòniques durant la Guerra de Successió a la Corona espanyola.¹⁰² A més, l'autor fa també una bona apreciació de com evolucionaren les relacions entre la monarquia i la Companyia:

“...Al tiempo que crecía como orden gracias a su papel en la revitalización católica, los jesuitas fueron acumulando fuertes dosis de poder político y social, que al decir de algunos autores convirtieron a la congregación en un Estado dentro del Estado. En este sentido, además, su doctrina les llevaba a posiciones harto peligrosas para el absolutismo: obediencia ciega al papa romano y posición favorable al tiranicidio si el monarca convertía su poder en una práctica despótica hacia su pueblo...”.¹⁰³

I ens endinsem en la dècada dels 2000, després de que en la dècada anterior no hi hagués cap més obra ressenyable. En aquesta, ens trobem d'entrada amb Ernest Belenguer Cebrià (1946-...), que, contràriament a la majoria dels autors que han tractat aquesta temàtica, simplement assenyala la participació activa de pares jesuïtes en l'esclat del motí d'Évora, a Portugal (1637), tot i que en cap moment diu que la congregació com a tal estigués implicada.¹⁰⁴ El mateix any, en un altre volum de la mateixa obra, Mª Angéles Pérez Samper (1949-...) realitza diverses aportacions, algunes més interessants que altres. Primerament, hi dedica dues pàgines a

⁹⁷ F. CÁNOVAS, A. MESTRE i altres, *La época de los primeros Borbones. La nueva monarquía y su posición en Europa (1700-1759)*, tom XXIX * de J.M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1987.

⁹⁸ F. CÁNOVAS, A. MESTRE i altres, *La época de los primeros Borbones...*, pp. 31 i 281-282.

⁹⁹ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, pp. 321-322.

¹⁰⁰ A. SIMÓN TARRÉS, “Los Austrias menores”, cap. 3, 2a part de R. GARCÍA CÁRCCEL, A. SIMÓN TARRÉS, A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, J. CONTRERAS, *La España moderna...*, pp. 728-729.

¹⁰¹ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, p. 244.

¹⁰² R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, p. 81.

¹⁰³ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, pp. 244-245.

¹⁰⁴ E. BELENGUER CEBRIÀ, *Alta Edad Moderna*, vol. 4 de C. GISPERT, *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000, p. 1706.

l'experiència de Nithard sense sortir-se'n del guió establert fins al moment.¹⁰⁵ Després, aborda un procés que cap autor havia tractat amb anterioritat, com és el Tractat de Límits amb Portugal de 1750, l'oposició frontal dels jesuïtes, sabedors que aquest tractat acabaria amb la tasca realitzada durant tants anys en les reduccions guaranís, i com aquesta oposició jesuítica desembocà en un alçament armat dels guaranís. Com resulta obvi, segons l'autora, aquest posicionament de la Companyia comportà quantiosos motius i arguments, de dubtosa solidesa, als enemics de la Societat.¹⁰⁶ Finalment, l'autora també fa una explicació resseguint les línies dels autors anteriors quant al canvi de rumb de la corona respecte als jesuïtes amb l'arribada al poder de Carles III, tot i que, ho fa d'una forma molt sintètica i clarificadora.¹⁰⁷

Posteriorment, ens trobem amb diversos autors i obres que no aporten res de nou, com Joseph Pérez o Luis Ribot (1951-...), que aborden la qüestió del valiment de Nithard sense cap canvi ni nova aportació.¹⁰⁸ Més interessants són les informacions que dóna John Lynch, per bé que comença assenyalant també, sense gaire aprofundiment, el suport prestat pels jesuïtes portuguesos, que intervingueren de forma important en el moviment secessionista front la monarquia dels Àustries.¹⁰⁹ Prossegueix amb l'explicació, seguint el que ja s'havia dit a l'obra de Mª A. Samper sobre el Tractat de Límits, tot i que ho fa d'una forma més extensa¹¹⁰. Finalment, arribem a l'aportació més important d'aquesta obra, que es centra en la figura dels confessors reials, però d'una forma nova i diferent. Lynch explica que les obligacions del confessor reial no es limitaven a escoltar la confessió del monarca, sinó que, tot i no ser formalment un ministre, formava part de l'administració –com una sort de ministre d'assumptes eclesiàstics– i acumulava un seguit de càrrecs informals que el convertien en una “...mezcla de sacerdote, teólogo, agente político, administrador eclesiástico y consejero...”.¹¹¹ Finalment, arribem a R. Po-Chia, que clou aquesta temàtica, donant a l'àmbit del confessionari reial el paper més important dins la influència política de la Companyia a tota Europa, amb la següent reflexió:

“...En un mundo que, cara al exterior, estaba sumido en la renovación católica, los jesuitas, en tanto que confesores de sus gobernantes, también lo remodelaban desde dentro. Tuvieron acceso a las conciencias de todos los reyes franceses, desde Enrique III hasta Luis XV, a las de todos los emperadores posteriores a Fernando II [...], a las de todos los

¹⁰⁵ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad Moderna*, vol. 5 de C. GISPERT, *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000, pp. 1771-1772.

¹⁰⁶ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, pp. 1979-1981.

¹⁰⁷ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, p. 2004.

¹⁰⁸ J. VALDEÓN, J. PÉREZ, S. JULIÁ, *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 2007 (2003 primera edició), pp. 313-314, en el cas del primer autor, i A. FLORISTAN (coord.), *Historia de...*, pp. 541-543, en el del segon.

¹⁰⁹ J. LYNCH, *Crisis y recuperación, 1598-1808*, vol. 5 de J. LYNCH (dir.), *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005, p. 144.

¹¹⁰ J. LYNCH, *Crisis y...*, pp. 533-536.

¹¹¹ J. LYNCH, *Crisis y...*, pp. 541-542.

*duques de Baviera posteriores a Maximiliano II, a las de la mayoría de reyes de Portugal y Polonia y a las de los Borbón españoles del siglo XVIII... ”*¹¹²

6.2. L'enfrontament: El motí d'Esquilache i les seves conseqüències

La problemàtica dels motins de 1766 ha estat tractada per gran quantitat d'autors i obres perquè marcaven un dels moments més importants per l'esdevenir de l'orde ignasiana a Espanya. Els motins, i les conseqüències quasi immediates que els segueixen són la manifestació més forta de la col·lisió política entre Carles III i el seu equip ministerial, per una banda, i la Companyia de Jesús, per una altra. A l'hora de tractar aquesta qüestió, els autors s'han apropiat a ella principalment des de dos àmbits diferents. D'una banda, la veritable natura d'aquests alçaments –motins de subsistència, sublevacions amb motivacions polítiques, alçaments amb un caràcter més complex–, i d'altra, la implicació dels jesuïtes en els mateixos.

Podem observar que en aquesta qüestió no s'aprecia una clara evolució en les línies interpretatives entre les primeres obres i les últimes. Hi ha un seguit d'àmbits o aspectes que s'han anat repetint al llarg de tot aquest temps, i uns autors han aprofundit més en uns que altres, però sense aparèixer cap aportació innovadora que trenqui amb l'anterior. Per tant, podem dir que els coneixements sobre aquesta qüestió es mantenen quasi bé inamovibles al llarg de tot el període que compren la bibliografia, tot hi ser una de les qüestions que més interès atreu per part dels autors. Observem les relacions entre la Monarquia Hispànica i la Societat de Jesús en el camp de la política i com aquestes dues institucions acaben enfrontant-se, en clar desavantatge dels ignasians, arran dels motins de 1766. Foren esdeveniments multidimensionals i complexos que esdevenen l'excusa perfecta pels ministres il·lustrats de la corona –que “...*preferieron creer que habían sido instigados por los jesuitas y sus colaboradores, aunque existían razones sociales y económicas obvias...*”¹¹³ per l'expulsió de la Companyia dels territoris de la monarquia.

Observem, precisament, que les explicacions sobre l'expulsió de la Companyia, els motius i els personatges que la dugueren a terme han generat un gran volum d'informació per part dels autors, però al mateix temps, es veu també com hi ha una línia interpretativa, iniciada i desenvolupada per Teófaneg Egidio, que s'ha consolidat i ha estat acceptada i integrada per la totalitat dels autors que han tractat el tema posteriorment. Aquesta es basa en un seguit d'elements, a saber: el lideratge de Campomanes en tot el procés, l'habilitat del mateix per girar en contra de la Societat de Jesús les seves característiques i maneres de fer, així com per conduir els ànims i les accions del monarca, el context històric de tensions i encontres violents en què es dona tot el procés, els xocs ideològics dels jesuïtes amb els ministres il·lustrats i amb les altres

¹¹² R. PO-CHIA HSIA, *El mundo de la...*, p. 53.

¹¹³ J. LYNCH, *Crisis y...*, p. 630.

ordes religioses i l'aïllament de l'orde ignasiana respecte als altres sectors de l'Església, degut a enfrontaments per qüestions tan ideològiques com econòmiques. Tots aquests elements són els que ens permeten entendre la naturalesa complexa de l'expulsió dels fills de sant Ignasi. En paraules del mateix T. Egido:

*“...la expulsión de los jesuitas de España en 1767 constituyó un triunfo de la ideología regalista. Junto a los elementos ideológicos actuaron intereses multiformes tanto económicos como sociales, rivalidades internas de sectores de la Iglesia española. Pero, y a pesar de que las víctimas estuvieran convencidas de lo contrario, el análisis sereno de todo muestra que en este acto de fuerza del despotismo ilustrado, si hay algo que no opera es precisamente el factor religioso ni la hostilidad hacia la Iglesia...”*¹¹⁴

6.2.1. Els fets i l'acusació

En la dècada dels 50, veiem com Reglà tracta els motins de manera que assenyala simplement que Aranda (1719-1798) i els seus col·laboradors aprofitaren el motí d'Esquilache per assestar el cop mortal a la Companyia. És important que ens fixem en qui és el personatge – el compte d'Aranda– que presenta com a cervell i director de tot el procés, ja que aquest és un dels elements que evolucionarà i variarà amb el pas del temps.¹¹⁵ En altre volum de la mateixa obra, és Domínguez Ortiz el que afirma, sense argumentació que el recolzi, que el motí d'Esquilache va ser dut a terme pels sectors més reaccionaris front el Despotisme Il·lustrat de Carles III. Reconeix, que foren alguns aristòcrates i religiosos i sacerdots els que movien els fils de la sublevació que duia a terme el poble, i diu que, front aquesta situació, els ministres il·lustrats, conscients del poder de la Companyia, decidiren fer recaure la culpa de l'agitament popular sobre ella.¹¹⁶ En canvi, no ofereixen cap explicació respecte a la qüestió de l'acusació ni de l'expulsió.

A les acaballes de la dècada següent, trobem a J. L. Comellas, que puntualitza, respecte als motins, molt encertadament, que no és gens fàcil explicar com les estisorades al carrer Arenal mobilitzaren en qüestió de minuts a tota una multitud, i com al mateix temps esclataren motins similars en una quinzena de ciutats espanyoles. Per aquesta raó, i seguint els passos de l'historiador Manuel Danvila (1879-1953), l'autor diu que al motí hi ha haver “...*plan, organización y objeto...*”, és a dir, que va haver-hi participació de membres de les classes privilegiades, entre ells, alguns membres de l'alt clergat i alguns pares jesuïtes (no la Companyia com a tal, que seria un “supòsit monstruós”, en paraules de l'autor).¹¹⁷ Però,

¹¹⁴ T. EGIDO, “La expulsión de...”, p.792.

¹¹⁵ J. REGLÀ, “La propiedad y los valores materiales”, dins “La época...”, p. 225.

¹¹⁶ J. MERCADER RIBA, A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, M. HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, *Los Borbones...*, p. 457.

¹¹⁷ J.L. COMELLAS, *Historia de España Moderna...*, pp. 343-344.

reafirmant en certa manera les seves paraules, en tractar l'expulsió, el primer que fa és avisar que, independentment de si el motí fou la causa o el pretext de l'expulsió, considerar la intervenció dels jesuïtes en la revolta com a motiu únic de l'expulsió seria simplificar en excés els fets, i cometre un error d'interpretació. Després d'això, l'autor assenyala diversos aspectes que expliquen les veritables raons per les quals la Companyia fou escollida com a culpable. Entre ells, destaca que a Portugal (1759) i a França (1762) ja havien expulsat als jesuïtes, degut al propi regalisme del Despotisme Il·lustrat, que pretenia la màxima independència front el papat, per la qual cosa la Companyia, amb el seu quart vot, era un impediment. Però, en general, prossegueix, hi ha havia una repulsa generalitzada cap als jesuïtes, per part de governants, eclesiàstics i estudiants d'universitat, provinents de la burgesia, sobre tot per la qüestió del gran domini dels ignasians en l'àmbit de l'educació, tot i que l'autor no argumenta per què aquesta és el motiu de repulsa.¹¹⁸

A mitjans de la dècada dels 70, G. Anes expressa primerament que el motí d'Esquilache serví d'excusa per a expulsar als jesuïtes. El paper dels jesuïtes en el motí fou el pretext utilitzat per adoptar aquesta mesura. Per tant, la participació d'alguns membres de la Companyia fou suficient per poder-la fer responsable de les alteracions de l'ordre i per trobar l'excusa amb que presentar al poble la necessitat de l'expulsió de la congregació.¹¹⁹ Seguint per aquesta mateixa línia, Gonzalo Anes segueix la idea amb que acaba Comellas, però expressada de forma més concisa i acurada. Segons ell, l'expulsió dels jesuïtes decretada per Carles III convé relacionar-la amb les decisions anàlogues adoptades a Portugal i França, juntament amb la poca simpatia que la Companyia despertava entre la resta d'ordes religioses, així com l'animadversió de grans sectors de la societat, que havien vist com els jesuïtes havien anat guanyant poder econòmic i influència social i política. L'autor, per això, no justifica ni argumenta aquesta animadversió. Després d'això, intueix que la figura més important de tot aquest procés no ha estat Aranda, sinó Pedro Rodríguez de Campomanes. Aquesta idea li sorgeix arran de l'observació de les accions del fiscal. Aquest, segons G. Anes, amb unes proves aïllades de la participació d'alguns pares jesuïtes, va redactar un document on s'enumeraven tots els càrrecs que pesaven, des dels desordres del Paraguai fins a la participació als motins, passant per la condemna d'algunes de les seves ideologies. Un cop convencé al consell extraordinari, que ell mateix havia reunit (puntualitza l'autor) presentà els càrrecs davant el monarca i exposà que l'única solució possible era l'expulsió, ja que defensava que tot el cos de la Companyia estava corromput i que eren una amenaça per a la quietud de les monarquies, no només de l'espanyola. El rei, finalment,

¹¹⁸ J.L. COMELLAS, *Historia de España Moderna...*, pp. 344-346.

¹¹⁹ G. ANES, *El Antiguo Régimen...*, p. 373.

promulgà la pragmàtica sanció per la qual dictava l'expulsió dels pares jesuïtes pel dia 31 de març de 1767 (l'operació es dugué a terme entre la nit del 31 al dia 2 d'abril).¹²⁰

Dos anys després, aparegué una obra que contribuiria enormement a aprofundir i fer evolucionar les interpretacions de la resta d'autors respecte als motins d'Esquilache i a la pròpia expulsió de la Companyia. Ens referim a la *Introducció* obra de Teófaneg Egidog, de l'obra *Dictamen fiscal de expulsión de los jesuitas de España (1766-1767)*¹²¹. Aquesta obra és una edició del document original del Dictamen fiscal de Campomanes (1723-1802), però amb una part introductòria, juntament amb una altra de notes informatives, en què els autors tracten alguns temes tenint en compte tot el que es diu al document original. En aquesta part introductòria, l'autor es centra en les acusacions fetes a la Companyia. Segons ell, en els temps contemporanis als motins, la trajectòria explicativa passà de culpar de tot a l'ínfima plebs de ganduls, com feia Aranda, fins la certesa de que l'únic responsable dels tumults fou el cos dels jesuïtes, posició representada per Campomanes.¹²² Després d'això, aporten les idees del propi Campomanes respecte el que va passar, i ens diu que ell estava segur que es tractà d'un cop d'estat per a tornar a col·locar al marqués de l'Ensenada (1707-1781) als ministeris ocupats pel marqués d'Esquilache (1699-1785) i per a retornar el confessionari reial als jesuïtes, és a dir, no pogué ser ningú més que la col·lectivitat dels jesuïtes.¹²³ Per tant, respecte a l'explicació de l'expulsió, T. Egidog comença assenyalant als veritables protagonistes de tot el procés d'expulsió, Campomanes i Manuel de Roda (1708-1782), dels quals reconeix que tenien motius personals, o més aviat, uns motius de "classe" (personatges procedents de les classes mitjanes benestants, amb una gran formació, que accediren als càrrecs ministerials des de fora dels sistema col·legial de prebendes) i deixa en un segon pla a Aranda, que fins a aquests moments solia ésser considerat el cervell de tot el procés d'expulsió. Si bé, cal dir, Egidog no va ser el primer en dirigir l'atenció cap a Campomanes com a home fort de tot el procés, ja que G. Anes ho havia dit ja dos anys enrere, sí que fou el que consolidà i fonamentà, fins i tot amb documents originals, aquesta identificació de Campomanes com a artífex de tot el procés. A més, Egidog explica que gràcies a l'obertura d'una nova part de l'arxiu de Campomanes, és possible conèixer algunes de les motivacions profundes de l'actitud de Carles III, així com del Consell Extraordinari i de la "Pesquisa" Secreta, totes dues organitzades per Campomanes. Egidog continua afirmant que, a la llum dels documents, queda clar que el desenllaç de tot el procés estava planejat per endavant, i tot això, fins i tot les "gravíssimes causes" en les que s'escudaria el rei davant l'opinió pública i el papat estaven estretes del Dictamen. Dit d'una altra manera,

¹²⁰ G. ANES, *El Antiguo Régimen...*, pp. 390-398.

¹²¹ T. EGIDO, "Introducción", en P. RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, *Dictamen fiscal de expulsión de los jesuitas de España (1766-1767)*, Edición, introducción y notas de J. CEJUDO, T. EGIDO, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1977, pp. 4-40.

¹²² T. EGIDO, "Introducción", p. 14.

¹²³ T. EGIDO, "Introducción", pp. 16-19.

des de la mateixa data dels motins fins a la lluita final per l'extinció, tots els instruments que es mouen estan inspirats i recollits en la mateixa font, el Dictamen del fiscal Campomanes.¹²⁴

El segon element que assenyala l'autor és l'habilitat fonamental del fiscal Campomanes, que consisteix en aprofitar-se de la malfiança del monarca respecte a la Companyia, per convèncer-lo de prendre la decisió de l'expulsió mitjançant la por.¹²⁵ En conèixer a la perfecció l'orde també i sabé utilitzar aquests coneixements per vèncer-la: per exemple, basant-se en el sistema operatiu dels jesuïtes, que requereix d'una obediència cega dels seus membres, generà una acusació que s'aprofità d'això, tot dient que si es demostrava la perillositat d'idees i actuacions d'un individu, no es podia fer més que expulsar a la Companyia sencera, ja que és “...*el cuerpo quien obra y los individuos son meros instrumentos...*”.¹²⁶ El tercer element que assenyala és que el procés i l'expulsió resultarien incomprendibles si no s'emmarquessin dins el quadre d'encontres violents entre la monarquia i la Companyia que es registren al llarg del segle XVIII, i també amb la presència d'uns interessos econòmics profunds, ja que l'atenció dels reformistes es centrava en les temporalitats dels jesuïtes, és a dir, el seu patrimoni. Dins aquests enfrontaments remarca, en primer lloc, la lluita pel poder polític (a través dels col·legials, seguidors dels jesuïtes i d'Ensenada) que esclatà als motins de 1766. En segon, l'enfrontament social produït pel desmantellament polític de l'aristocràcia, de la que la Companyia es percebia com a estandard, en favor dels membres de les classes mitjanes benestants. L'expulsió és, per tant, un episodi més del procés desarticulador dels bastions de l'aristocràcia.¹²⁷ El quart element són els xocs ideològics, ja que no poden oblidar-se determinats corrents de pensament, de sensibilitat religiosa col·lectiva, les actituds reformistes i antireformistes, regalismes, ultramuntanismes, rivalitats d'escola i divisions clericals que afloren violentament en aquest ambient en què es capten les contradiccions de la Il·lustració espanyola. L'argumentació de Campomanes diu que l'expulsió es va fer en nom de les Llums, per “...*librar a España de los responsables de la decadencia sucesiva de la monarquía...*”.¹²⁸ El cinquè i últim element que s'ha de tenir en compte és l'aïllament dels jesuïtes, al que havien estat sotmesos per les altres ordes religioses. Històricament sempre hi hagué una certa prevenció a la peculiar orde de sant Ignasi, que irromp amb força incontenible i irrefrenable. Al segle XVIII es completa la situació privilegiada que s'ha afermat al segle anterior a base de proteccions dels privats: el poder formidable del confessionari regi, les competències múltiples que d'ell depenien, multiplicaren l'onada de ressentiments, que esclaten clamorosament amb la caiguda del pare Rávago, anunciant el que vindrà posteriorment. La tàctica de Campomanes d'explotar les rivalitats

¹²⁴ T. EGIDO, “Introducción”, pp. 7-8.

¹²⁵ T. EGIDO, “Introducción”, pp. 16-19.

¹²⁶ T. EGIDO, “Introducción”, pp. 20-22.

¹²⁷ T. EGIDO, “Introducción”, pp. 22-29.

¹²⁸ T. EGIDO, “Introducción”, pp. 30-34

clericals és un element decisiu per les mesures immediates, reconeix T. Egidio.¹²⁹ L'autor, a la conclusió de la introducció diu que:

"...éste es el contexto histórico en el que hay que situar el crucial documento de Campomanes, alma de la operación de extrañamiento de los jesuitas de los dominios españoles. [...] Los ataques demoledores y certeros confirman lo que ya habían sospechado historiadores agudos: la expulsión de los jesuitas, epílogo de la crisis provocada –o justificada– por los motines primaverales de 1766 no obedeció a actitudes religiosas o irreligiosas; sobre un fondo de intereses económicos, de reivindicaciones sociales emerge la dinámica política como explicación definitiva".¹³⁰

Podem afirmar amb rotunditat que aquestes explicacions de T. Egidio marcaran un abans i un després en el coneixement de l'expulsió de la Companyia, del procés i dels personatges protagonistes. El primer exemple d'això el trobem a finals d'aquesta mateixa dècada, amb el capítol *"La expulsión de los jesuitas en España"*¹³¹ dins l'obra *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*, escrit pel propi Teófanès Egidio, el qual és una versió ampliada de l'anterior *"Introducció"*, reafirmant la mateixa estructura. En aquesta, l'autor assenyala els motins de primavera de 1766 com el principal motiu de la posterior expulsió de la Companyia. Finalment, deixa molt clar, de forma ben argumentada, que no es pot concloure el protagonisme –ni tan sols la participació– dels jesuïtes als motins. Finalment, però, reconeix que tot i ser cert que la documentació oficial no prova en cap moment ni de forma fefaent la participació dels jesuïtes, també ho és que no acaben de demostrar la seva absoluta innocència. Els motins, per això, facilitaren l'ocasió esperada, tot i que, segons Egidio, l'expulsió s'hagués acabat duent a terme amb o sense ells.¹³²

Ja en la dècada dels 80, trobem primerament a Alberto Gil Novales, que fa en primer lloc tota l'explicació sobre els orígens immediats dels motins, que no deixen de ser quasi bé de caire anecdòtic –les reformes en el vestit popular dels madrilenys–, però que van causar el descontentament de les masses.¹³³ Després d'això, assenyala que per ell, barrejant les hipòtesis de diversos autors –Vicente Rodríguez Casado (1918-1990), que nega l'espontaneïtat; Laura Rodríguez,¹³⁴ que reconeix la manipulació política, clerical i aristocràtica; Gonzalo Anes, que defensa l'espontaneïtat– els motins tingueren una naturalesa complexa, és a dir, que foren una interrelació de diferents factors.¹³⁵ A mitjans de la dècada, trobem a Jean Pierre Amalric (?-...), que comenta, bastant per sobre, que en els successos de 1766 hi conflueixen un període de crisis

¹²⁹ T. EGIDO, "Introducción", pp. 34-37.

¹³⁰ T. EGIDO, "Introducción", pp. 39-40.

¹³¹ T. EGIDO, "La expulsión de los jesuitas de España", cap. VIII de A MESTRE (dir.), *La Iglesia en la España...*, pp. 745-787.

¹³² T. EGIDO, "La expulsión de...", pp. 760-763.

¹³³ A. GIL, "Reinado de Carlos III", cap. IV, 2ª part d'E. FERNÁNDEZ DEL PINEDO, A. GIL, A. DÉROZIER, *Centralismo...*, p. 222.

¹³⁴ No s'ha pogut trobar la data de naixement, ni sabem si l'autora està viva en l'actualitat.

¹³⁵ A. GIL, "Reinado de...", pp. 225-227.

frumentàries amb les intencions de les forces de l'oposició als ministres de Carles III, i que aquest segon grup manipulà el descontentament popular durant els motins per tal d'aconseguir els seus objectius. Després d'això, fa la mateixa reflexió que ja hem vist anteriorment sobre com acaba essent la Companyia la que es assenyalada com la instigadora dels motins, tot i que no es presenta cap tipus de prova fiable al respecte.¹³⁶ A l'hora d'explicar el procés d'expulsió, A. Gil segueix les bases d'Egido, però hi afegeix un nou element. L'autor assegura que per comprendre els motius reals de la mesura, convé analitzar no sols els antecedents espanyols, sinó també el context internacional. Per a ell, l'auge del despotisme il·lustrat en diversos països catòlics arribà a fer incompatible en ells el poder monàrquic amb la presència dels jesuïtes, tot i que no justifica ni argumenta aquesta afirmació, i assenyalava que la lluita antijesuïtica té aspectes comuns a tota Europa, i motivacions particulars a cada país, però l'exemple dels uns sempre reverteix als altres.¹³⁷ A finals d'aquesta dècada, Molas i Ribalta no es centra en els motins, sinó que dirigeix la seva atenció directament cap a l'expulsió. Per explicar-la, segueix igualment a Egido, tot i que subratlla un aspecte que, encara que conegut, fins al moment ningú havia mencionat de forma tan clara en aquest debat. L'autor afirma que l'estat espanyol col·lidia amb els ensenyaments de la Companyia en dos punts: la seva obediència estricta a la Santa Seu, que l'enfrontava al regalisme, i la seva doctrina política populista que negava l'absolutisme i legitimava en determinades circumstàncies teòriques el drets dels súbdits a la rebel·lió.¹³⁸

En la dècada posterior, ens fixem breument en l'aportació sobre els motins d'Ana Clara Guerrero (?-...),¹³⁹ que es limita a donar una visió descriptiva dels fets, en un primer moment, i posteriorment fa un breu repàs a la historiografia sobre els motins, d'igual forma que feia A. Gil una dècada abans.¹⁴⁰ Continuant en la mateixa dècada, Roberto Fernández explica els motins en base a motivacions econòmiques, ja que per ell són fruit de la mala conjuntura econòmica, i socials, tot i que reconeix que també es poden reconèixer certes motivacions més polítiques, ja que, segons diu, a Madrid es va ajuntar una revolta social amb una conspiració política de les minories, entre les quals estarien els membres de l'alta aristocràcia i parts de la noblesa

¹³⁶ J. P. AMALRIC, L. DOMERGUE, *La España de la Ilustración, 1700-1833*, Crítica, Barcelona, 2001 (1985 primera edició en francès), pp. 111-113. Aquesta mateix text també pot ésser trobat, exactament igual però amb un afegit d'història contemporània, a J. P. AMALRIC, L. DOMERGUE, *Siglos XVIII-XX*, vol. 2 de B. BENASSAR, *Historia de los Españoles*, Crítica, Barcelona, 1989 (1985 primera edició en francès), pp. 111-113.

¹³⁷ A. GIL, "Reinado de...", pp. 230-233.

¹³⁸ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, p. 493.

¹³⁹ No s'ha pogut trobar la data de naixement, però sabem que l'autora està viva en l'actualitat. A més, sabem que el seu període de publicació començà l'any 1985.

¹⁴⁰ A. C. GUERRERO, S. JULIÁ, S. TORRES, *Siglos XV-XIX*, vol. 1 de *Historia económica y social moderna y contemporánea de España*, UNED, Madrid, 1991, pp. 167-168.

reformista.¹⁴¹ De totes maneres, el que vull retenir d'aquest autor és l'avís que fa respecte a l'estudi dels motins:

*"...cualquier intento de explicación unilateral de los vastos y complejos acontecimientos de 1766 que no tenga en cuenta la concurrencia de varios factores y además la localización geográfica de los conflictos, está condenada al fracaso..."*¹⁴²

Després de deixar clars els seus posicionaments respecte als motins, continua la seva explicació del procés d'expulsió, assenyalant els mateixos aspectes importants que T. Egido. Però la seva interpretació va més enllà en un punt concret. Campomanes redactà el seu *Dictamen...* on, segons Fernández, *"...se recogían todos los reproches y maldades que se achacaban a los jesuitas desde el siglo de su fundación..."*¹⁴³ En aquesta mateixa dècada, Isidoro Pinedo (1929-...) explica únicament el procés d'expulsió, deixant de banda els motins d'Esquilache. Per fer-ho, destaca els mateixos elements que Egido (Campomanes, els conflictes amb la corona del S.XVIII, els enfrontaments socials...), però aporta un element nou: un resum de les principals acusacions contra els jesuïtes (segons el seu criteri). Són les següents: *"...1) Unión y confederación bajo un gobierno extranjero, 2) Ambición de riquezas temporales, 3) Los estragos que la Compañía causa con su doctrina moral, 4) Los medios de que se valen los jesuitas para sembrar sus perniciosas doctrinas y conseguir el predominio universal, 5) La animosidad de la Compañía de hacer frente a los reyes mismos, 6) El espíritu de venganza y 7) Sus alianzas externas..."*¹⁴⁴ Amb la inclusió d'aquests pretenem, a l'igual que l'autor, veure la diferència entre els arguments esgrimits per Campomanes i les veritables causes de l'expulsió. Finalment, l'autor clou donant importància a la mateixa idea que Egido:

*"...la ideología religiosa fue la gran ausente en todo el proceso de su expulsión de España. Es necesario buscar la motivación de esta medida en el terreno de la política, no porque los jesuitas intervinieran en el motín de Esquilache, sino porque a juicio de los hombres más calificados del equipo de gobierno, fieles legitimadores del despotismo ilustrado y del ideario regalista, la Compañía de Jesús era un Estado dentro de otro Estado..."*¹⁴⁵

Avançant fins a les primeries dels 2000, ens fixarem en Mª Ángeles Samper, que si bé presenta en un primer moment el motí d'Esquilache seguint al peu de la lletra les línies de les explicacions anteriors –explicacions econòmiques (carestia, pujada dels preus, especulació) i socials (canvis en les vestidures dels madrilenys)–,¹⁴⁶ posteriorment fa una aportació interessant. Samper diu que el motí fou l'ocasió aprofitada per llençar contra la Companyia tots els odis acumulats. Reconeix la possibilitat de que alguns individus jesuïtes estigueren implicats en els successos i de que molts altres veiessin amb gust el que havia succeït, però el que es va fer

¹⁴¹ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, pp. 794-805.

¹⁴² R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, p. 799.

¹⁴³ R.FERNÁNDEZ, *La España moderna...*, p. 244.

¹⁴⁴ I. PINEDO, "La expulsión de los jesuitas" dins "La Iglesia y la educación", cap 2, 3a part de B. DELGADO CRIADO (coord.), *La educación en...*, pp. 698-699.

¹⁴⁵ I. PINEDO, "La expulsión de..." pp. 707-708.

¹⁴⁶ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, pp. 2012-2013.

després no va ser una investigació per intentar esclarir els fets i depurar responsabilitats individuals, sinó que s'establí una acusació generalitzada contra la Companyia, presentant-la com un perill constant per la monarquia.¹⁴⁷ En el moment d'explicar el procés d'expulsió, Pérez Samper explica l'animadversió contra els jesuïtes, fet de que altres autors no s'havien preocupat. Per ella, la qüestió venia de lluny, era un problema complex i implicava moltes qüestions alhora. Amb les relacions Església-Estat, ja que el quart vot jesuític enfrontava a la Companyia amb el regalisme, i la seva doctrina populista, l'enfrontava amb l'absolutisme. Amb les discrepàncies amb el si de l'Església espanyola i entre les ordes religioses, ja que existia un gran conflicte entre dominics i agustins, front els jesuïtes. Els motius eren tant doctrinals com econòmics. També polítics i intel·lectuals, ja que es criticava la seva influència en l'administració i en l'ensenyament a tots els nivells. I, a més a més, també existien qüestions personals, començant pel propi rei i seguint per Campomanes, Roda i altres.¹⁴⁸

Poc temps després, José Cepeda Gómez (?-...)¹⁴⁹, que només dedica el seu temps als motins d'Esquilache, torna a fer el repàs a la historiografia sobre els motins, i, com a símptoma indicatiu, tornen a aparèixer els mateixos autors ja anomenats per A. Gil vint anys enrere.¹⁵⁰ Finalment, l'autor que més recentment s'ha centrat en dels motins ha estat John Lynch, que es centra quasi exclusivament en quins van ser els agents reals que van promoure i van instigar els aixecaments. Després de fer-se un seguit de preguntes que no arriba a respondre, conclou que els possibles candidats són diversos, però que de tots ells, els jesuïtes van ser els que més sospites acumularen en aquells moments.¹⁵¹

6.2.2. *El desterrament i els seus efectes*

Un cop estudiats els esdeveniments que varen precipitar l'expulsió de la Companyia de Jesús del territori de la Monarquia Hispànica –el perquè–, és hora de centrar-se pròpiament en el procés de desterrament dels membres de l'orde –el què–, la manera en què aquest es va dur a terme –el com–, els personatges que van impulsar i conduir tota aquesta operació –el qui– i, finalment, quins van ser els efectes que va tenir –les conseqüències–. L'estructura d'aquesta part busca ser coherent amb aquestes qüestions plantejades. Ens trobem amb un gran volum d'informacions que es repeteixen un cop i altre amb petits canvis introduïts per alguns autors

¹⁴⁷ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, pp. 2022-2024.

¹⁴⁸ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, pp. 2021-2022.

¹⁴⁹ No hem pogut trobar la data de naixement de l'autor. El seu període de publicació començà entorn de l'any 1975.

¹⁵⁰ J. CEPEDA GÓMEZ, "Carlos III (1759-1788)", cap. 23 d'A. FLORISTÁN (coord.), *Historia de ...*, pp. 618-619.

¹⁵¹ J. LYNCH, *Crisis y...*, pp. 609-610.

que, de totes maneres, no fan trontollar el sòlid i ben assentat discurs interpretatiu que sobre aquest tema s'ha anat consolidant al llarg dels anys. Dit això, intentarem reflectir el millor que ens sigui possible aquestes interpretacions que ofereixen els autors i mirarem de ser curiosos per no caure en la repetició constant.

Al mateix temps que el procés, també observem els efectes que tingué l'expulsió dels jesuïtes dels territoris de la Monarquia Hispànica sobre els diferents àmbits de la realitat històrica d'aquella època (ideològic, polític, econòmic, social, cultural). Aquesta temàtica en concret no ha estat tan tractada per les obres com el procés, però tot i així tindrem un cert volum d'informació. Ens adonem també que hi ha una certa continuïtat respecte al model interpretatiu sobre les conseqüències de l'expulsió, però també hi haurà més variacions en quant als aspectes en què cada autor es centrarà com a principals. Per endavant, cal dir també, que tot i que la preocupació sobre el desenvolupament de l'operació secreta està present en una part important de les obres que tracten l'expulsió, la variació és mínima i només referida a les "línies" que l'autor hi dediqui, ja que existeix una sort de relat "oficial" dels fets que segueixen tots els autors.

Podem confirmar el que ja ha estat avisat fa un moment: el model interpretatiu de l'expulsió de la Companyia –les raons, els agents, l'operació, les conseqüències– s'ha mantingut pràcticament inamovible, sobre tot des de la dècada dels 70 amb les interpretacions de Teófanegido, que marquen la pauta a seguir pels autors posteriors.

En la dècada dels 50, ni Reglà ni Vicens Vives es preocupen en absolut per l'operació, però sí que ho fan pels efectes de la mateixa, tot i que de forma molt breu. Reglà puntualitza que a pesar de l'aplicació dels béns de la Companyia a finalitats educatives, indubtablement l'expulsió produí un buit sensible, però no argumenta aquesta afirmació.

Hem d'arribar fins a la dècada dels 70, amb Gonzalo Anes, per trobar la primera menció sobre aquest procés. L'autor l'explica de forma molt esquemàtica i general, tot dient que va tenir lloc de forma ràpida, ordenada i simultània a totes les cases d'Espanya (les dels territoris extrapeninsulars de la Monarquia Hispànica es van dur a terme seguint el mateix guió, però més tard) i que els jesuïtes foren traslladats als ports i embarcadors amb destí als estats pontificis. Per finalitzar, comenta que el nombre total de membres expulsats fou d'uns dos mil, sense entrar en més detall.¹⁵² Un cop acabades les seves explicacions de l'operació d'expulsió, l'autor no segueix preocupant-se, i no aporta absolutament res sobre les conseqüències. A finals d'aquesta dècada, ens trobem de nou amb Teófanegido, que hi dedica un apartat complet, "*La operación sorpresa*" dins el seu capítol dedicat a l'expulsió de la Companyia de Jesús. En

¹⁵² G. ANES, *El Antiguo Régimen...*, pp. 397-398.

aquest, desenvolupa el relat dels fets amb gran detall i aprofundiment. Per conèixer aquests fets, exposarem els elements principals a continuació de forma molt sintètica. “*Jamás se ha visto providencia más bien combinada, más uniforme ni más secreta; de modo que los colegios que estaban ocupados la noche del 31 de marzo, se hallaron vacíos a la mañana del 2 de abril y en camino todos sus miembros...*”.¹⁵³ Així comença l'autor, deixant clar que l'organització i la posada en pràctica de l'operació, sota responsabilitat d'Aranda, foren indiscutibles. En segon lloc, subratlla el sigil absolut amb que es va organitzar tot durant l'any anterior, que fou la clau que va permetre que els jesuïtes no captessin res del que se'ls venia a sobre, tot i les connexions que tenien. El silenci era fonamental perquè havien d'avançar-se a la possibilitat de reacció dels jesuïtes, i, sobre tot (puntualitza, no sense certa malícia, l'autor), era forçós evitar filtracions que arriquessin la transferència íntegra de totes les temporalitats de la Companyia. En tercer lloc, explica el procediment que es seguia per buidar cada casa i col·legi. Arribaven un nombre no petit de forces de seguretat a la casa, es reunia a tots els membres, es passava llista i se'ls hi llegia el Real decret d'estranyament. En aquest, es recollien les paraules del monarca, i el contingut pot ser sintetitzat en dos punts: motius, amb una enunciació del més imprecisa, i finalitats, completament clares (expulsió dels jesuïtes i ocupació de les temporalitats de la Companyia). En quart lloc, exposa que els individus no partiren dessasistits, es van poder portar una quantitat moderada de les seves pertinences, van ser ajudats i tractats amb respecte en tot moment en el trajecte i fins i tot es va fixar una paga, tot i que exigua, que rebrien tots ells de forma periòdica, tot i que no assegura si aquesta mesura es complí o no. En quart lloc, descriu el transport dels pares des dels col·legis i cases fins als punts de concentració assignats, ports i embarcadors, i, un cop embarcats, les penúries per les que passaren. El papa els hi negà l'asil a Roma per evitar-se problemes amb les monarquies catòliques absolutistes. Gràcies a unes ràpides negociacions amb França i Gènova van donar amb els jesuïtes a Còrsega. L'any següent, però, Còrsega fou transferida a França, i els jesuïtes van haver de tornar a emigrar, i aquesta vegada dispersà als jesuïtes en diverses zones separades dels territoris papals. En cinquè i últim lloc, es centra en el que va suposar l'expulsió en xifres humanes, i ofereix una xifra aproximada per tots els territoris de la Monarquia Hispànica d'uns 5.700 individus expulsats.¹⁵⁴

Un cop acabada l'àmplia explicació sobre l'operació de desterrament, T. Egido dedica també un apartat complet a la segona qüestió d'interès, anomenat “*Consecuencias de la expulsión*”.¹⁵⁵ L'autor comenta que l'emigració d'una massa qualificada d'espanyols va haver de provocar diversos buits difícils d'omplir, almenys en determinades parcel·les, on aquesta absència tingué uns efectes, positius o negatius. L'autor assenyala els tres més importants per ell. En primer lloc, la Il·lustració espanyola i els jesuïtes. Campomanes reitera la seva evidència d'estar lluitant en

¹⁵³ T. EGIDO, “La operaci3n sorpresa”, dins de T. EGIDO, “La expuls3n de...”, p. 750.

¹⁵⁴ T. EGIDO, “La operaci3n...”, pp. 750-756.

¹⁵⁵ T. EGIDO, “Consecuencias de la expuls3n”, dins de T. EGIDO, “La expuls3n de...”, pp.783-792.

nom de les Llums. Prescindint de la politització a que es va sotmetre tot el procés, les investigacions del moment permeten deduir que l'absència dels ignasians, convertits, al seu pesar, en protagonistes de la resistència a les Llums, obrí certes possibilitats a la peculiar Il·lustració espanyola, un cop que es pot contrastar un cert desfasament entre els corrents reformistes i culturals, d'una banda, i l'evolució interna de la Companyia, de l'altra. Al mateix temps, també sembla clar que l'emigració jesuítica permeté l'aparició d'un ensenyament més modern, és a dir, il·lustrat. El que falta per dilucidar és si la seva forçada absència repercutí en una reforma de profunditat.¹⁵⁶ En segon lloc, resta el tema de les temporalitats i el seu aprofitament per l'Església i l'Estat. Segons l'autor, encara no ha estat mesurat amb exactitud l'abast econòmic i social dels béns arrels immobles, títols de renda i el tresor artístic i religiós deixat enrere per la Companyia. La seva repercussió sobre tot en l'Església espanyola degué de ser notable, ja que hem de tenir en compte que l'operació es plantejà amb la mira fixada en aquestes temporalitats casi amb el mateix interès que en les persones. Aquesta "desamortització", com l'anomena l'autor, va tenir com agents involucrats a l'Estat i a l'Església, especialment a la jerarquia eclesiàstica i a les ordes religioses rivals. Aquests agents són els que van rebre més d'aquestes temporalitats. La gran majoria d'elles van ser dedicades a millorar l'ensenyament, a tots els nivells (aules de primeres lletres, d'educació mitjana, universitària, seminaris per a la formació del clergat secular...)¹⁵⁷ En tercer i últim lloc, assenyala l'autor, "*Delenda est memoria*". És a dir, que el fantasma del "cos perillós" no acabava de fugir de les preocupacions i de la fòbia de Roda, Campomanes i Floridablanca (1728-1808), embarcats tots ells en l'empresa d'esborrar els vestigis dels jesuïtes a tota costa. En paraules de l'autor:

*"...no eran sólo los jesuitas los perseguidos, sino también el jesuitismo en su amplia concepción de escuela teológica mantenedora del antirregalismo, del probabilismo y el subsiguiente tiranicidio. [...] El lance final en la escalada de la represión se centró, como es bien sabido, en conseguir del papa la total extinción de la Compañía, empresa planteada desde que el extrañamiento fue tomando consistencia..."*¹⁵⁸

No ens trobem amb cap altra obra que es preocupi sobre l'operació d'expulsió fins a mitjans dels 80, amb Jean Pierre Amalric, que fa la mateixa explicació que Egido, però molt més resumida.¹⁵⁹ Respecte als efectes de la mateixa, fa una al·lusió, no massa extensa i poc argumentada, a la vessant econòmica de les conseqüències de l'expulsió. Amb l'embargament de les propietats deixades pels jesuïtes, gestionades a partir d'aquest moment pel servei fiscal de les Temporalitats, el Tresor Reial es va veure beneficiat. Però, aquesta expulsió té una importància cabdal pel fet que la Corona assenta un precedent, donat que aferma els seus drets

¹⁵⁶ T. EGIDO, "Consecuencias de...", pp. 783-785.

¹⁵⁷ T. EGIDO, "Consecuencias de...", pp. 785-787.

¹⁵⁸ T. EGIDO, "Consecuencias de...", pp. 789-790.

¹⁵⁹ J. P. AMALRIC, L. DOMERGUE, *La España de...*, pp. 112-113.

regis sobre els béns eclesiàstics, de fet, es tracta del primer exemple de desamortització del patrimoni eclesiàstic.¹⁶⁰ Molas i Ribalta, que es preocupa només pels efectes de l'expulsió, defensa que aquests es concentren en el món de l'educació. El buit creat per l'expulsió afavorí el desenvolupament d'una política de reforma de les universitats, entreviada de centralisme i intervencionisme. El primer cop s'assetà als col·legis majors, grup molt relacionat, però no totalment idèntic al dels partidaris de la Companyia de Jesús. Finalment, afirma, la reforma fou poc efectiva, però disminuï substancialment el paper dels col·legials a la magistratura, i, les universitats, a partir de 1770, tingueren plans d'estudis més moderns, però també van estar sota un control més estricte del govern.¹⁶¹ A la dècada dels 90, Isidoro Pinedo també duu a terme una explicació en versió reduïda dels fets, tot i que més àmplia que la d'Amalric, assenyalant els mateixos elements clau que ja hem vist.¹⁶²

Ja a la dècada dels 2000, trobem diversos autors que tracten l'operació d'expulsió, tot i que tots ells de forma més breu i resumida, seguint la tendència que s'ha pogut anar veient després de T. Egido. Entre ells trobem a Pérez Samper¹⁶³ i a Antonio Mestre.¹⁶⁴ Trajectòria divergent experimenten les explicacions sobre els efectes de l'expulsió. Al primer que ens trobem és Joseph Pérez, que es centra en les conseqüències de l'expulsió sobre l'educació en Espanya i Amèrica, tot dient que després de la mateixa les autoritats estatals van preocupar-se per l'ensenyament a tots els nivells, ja que importava ensenyar a llegir als nens, fins i tot pobres, i donar-los-hi un ofici. Per aconseguir aquest objectiu, s'encoratjà l'alfabetització i la creació d'escoles elementals i es formaren mestres qualificats. L'autor assenyalava que la problemàtica amb l'ensenyament superior era més gran, però no diu res més.¹⁶⁵ Un any després, J. Cepeda fa una interpretació dels diversos àmbits de les conseqüències, sense cap aportació innovadora. Sobre les conseqüències polítiques i culturals espanyoles hi ha hagut interpretacions diverses des del mateix moment de l'operació. Alguns cregueren veure en aquella ordre l'inici de l'expansió de l'esperit il·lustrat, que estava constret per la poderosa acció regressiva i reaccionaria dels jesuïtes. Per uns altres, recull l'autor, es van perdre brillants ments de la ciència espanyola. En definitiva, “...*tampoco puede decirse que muchos de los beneficiados a corto plazo con la expulsión y con los bienes de los expulsos –las otras órdenes religiosas*

¹⁶⁰ J. P. AMALRIC, L. DOMERGUE, *La España de...*, p.113.

¹⁶¹ P. MOLAS I RIBALTA, *Edad Moderna...*, pp. 493-494. Vegis també en la seva repercussió en el cas de la Universitat de Cervera, l'obra J. PRATS, *La Universitat de Cervera i el Reformisme Borbònic*, Pagés, Lleida, 1993, pp. 253-277.

¹⁶² I. PINEDO, “La expulsión de...”, pp. 702-703.

¹⁶³ Mª A. PÉREZ SAMPER, *Baja Edad...*, p. 2024.

¹⁶⁴ A. MESTRE, “Ilustración, regalismo y jansenismo”, cap. 27 d'A. FLORISTÁN (coord.), *Historia de ...*, p. 736.

¹⁶⁵ J. VALDEÓN, J. PÉREZ, S. JULIÁ, *Historia de...*, p.353.

*principalmente– fuesen más abiertos y progresistas en sus planteamientos que los jesuitas... ”.*¹⁶⁶

Un any més tard, trobem John Lynch, que tracta breument les conseqüències de l'expulsió, tot i que assenyala, que és la ferma decisió del govern espanyol d'aconseguir la supressió total de la Societat de Jesús (21 de juliol de 1773), mitjançant una enorme pressió exercida sobre el papat, tot això motivat per les ànsies d'acabar amb el jesuïtisme, aspecte que només havia destacat anteriorment T. Egido. Per acabar, Lynch explica també com les doctrines jesuítiques foren directament prohibides, les seves propietats, confiscades i reconduïdes a la creació de nous centres relacionats amb l'ensenyament. Un seguit de decrets reials confinaren l'educació primària a un professorat secular, feren obligatòria l'assistència a l'escola i regularen les càtedres universitàries. Tot i així, en paraules de l'autor: “...no todos estos proyectos fueron fructíferos y fue el Estado más que la sociedad el que resultó beneficiado con la disolución de la orden... ”.¹⁶⁷

Tots aquests processos portaren com a conseqüència l'exili de gran quantitat de jesuïtes a països oficialment no catòlics que toleraven la presència de súbdits catòlics, com el regne de Prússia o l'imperi rus. En aquests territoris no catòlics, s'ignorà el decret papal, la qual cosa permeté la continuïtat dels col·legis jesuïtics, i, de fet, també el manteniment i la reorganització de la Companyia. Finalment, l'any 1814, amb Europa immersa en el període posterior a la Revolució francesa, el papa Pius VII restaurà la Societat de Jesús, i immediatament aquesta fou reintroduïda per Ferran VII. La restauració universal fou vista com una resposta al desafiament que representaven qui eren vistos en aquells moments com els enemics de l'Església: la maçoneria i els liberals. No deixa de sorprendre que fos precisament el mateix caràcter conservador que havia contribuït a la seva expulsió el que esdevindria la millor targeta de presentació per la seva restauració.

7. Conclusió

Al llarg d'aquest treball hem pogut comprovar que la Companyia de Jesús ha estat un objecte d'estudi interessant per la historiografia que ha generat un gran volum de pàgines. Des de la dècada dels 50, punt inicial del nostre estudi, fins als nostres dies, una part important dels autors i obres de la bibliografia s'han ocupat de l'estudi dels jesuïtes, amb més o menys interès. Tenint en compte que la nostra bibliografia està composta fonamentalment per obres generalistes d'història moderna d'Espanya, les observacions i interpretacions que extraïem d'aquest estudi

¹⁶⁶ J. CEPEDA GÓMEZ, “Carlos III...”, pp. 623-624.

¹⁶⁷ J. LYNCH, *Crisis y...*, pp. 631-632.

seran força significatives, ja que aquest tipus d'obres acostumen a recollir i reunir les interpretacions i teories explicatives de l'època en què s'escriuen. Per això, la historiografia generalista és perfecta per apropar-se al coneixement de l'evolució dels estudis sobre un determinat objecte de recerca amb el pas de les dècades.

El caràcter complex de la Societat de Jesús ha propiciat que els autors s'hagin apropiat al seu estudi des de diferents àmbits –social, ideològic, cultural, polític, econòmic– indiferentment de l'època en què es trobessin. Tot i així, hi ha hagut moments en els que l'atenció cap als jesuïtes ha estat més gran –en volum d'obres i/o de pàgines–. A continuació, tractarem d'observar aquesta dinàmica i veure l'evolució dels estudis sobre l'Orde de sant Ignasi, en cas que s'hagi donat.

En les dècades dels 50 i dels 60 trobem un nombre d'obres força reduït (dues en els 50 i tres en els 60), en les que brillen amb nom propi autors com Vicens Vives i Joan Reglà, principalment. Com ja s'ha dit en algun moment, aquestes esdevenen el nostre punt de partida cronològic i de coneixements. Aquestes obres aporten informació sobre gran part de les qüestions plantejades en aquest treball, tot i que el volum d'aquestes no és gaire gran. Tot això vol dir que aquestes són les bases de les que partim per tractar la resta d'autors i les seves aportacions en obres posteriors.

En la dècada dels 70, en consonància amb tota una renovació historiogràfica a Espanya, el volum d'obres augmenta significativament (nou obres en total, amb les d'A. Domínguez Ortiz, G. Anes, T. Egido i la coordinada per A. Mestre Sanchís, com a les més destacades. En aquesta època els estudis continuen dirigint-se cap a tots els àmbits abans esmentats, però, de la mà de G. Anes, i, de forma destacada, de T. Egido, concentren gran part dels seus esforços en els motins de 1766 i en l'expulsió de la Companyia de Jesús. D'aquestes dues qüestions, a més, quedaria establert el model interpretatiu que posteriorment adaptaran la pràctica totalitat dels autors posteriors.

En la dècada dels 80, el nombre d'obres es manté igual (nou obres també) que a la dècada anterior. Si hem de destacar a algun autor per aquest període, l'escollit serà Pere Molas i Ribalta, tot i que les seves aportacions no generaran uns canvis tan importants com els que havíem anomenat per dècades anteriors. Els estudis segueixen la tendència establerta de dedicar-s'hi a tots els àmbits, però destaquem principalment dos aspectes. D'una banda, Pere Molas i Ribalta és el primer, en la nostra bibliografia, que reflecteix el dubte sobre que la Reforma catòlica i la Contrareforma siguin dos mots per anomenar el mateix procés, i deixa a entreveure les diferències entre ambdues. De l'altra, és en aquesta dècada on hi ha una preocupació més gran per comprendre el mode jesuític d'interpretació de la fe. I, encara més, aquesta és l'última dècada en què l'atenció dels autors es centra en aquest àmbit.

En la dècada dels 90, la quantitat d'obres es duplica, literalment (un total de dinou obres), respecte a la dècada passada. Un nom propi atreu totes les atencions durant aquest període de

temps, i no és altre que el del pare Miquel Batllori. Tot i així, continua havent-hi altres autors que dediquen els seus esforços a altres àmbits, i no de forma menyspreable, com Roberto Fernández en les relacions polítiques de la Societat de Jesús. Els àmbits en què es centra Batllori són els que experimenten una evolució més significativa. Primerament, Batllori incorpora a l'estudi de la persona i figura de sant Ignasi de Loiola tot el relatiu a les influències que varen conformar la personalitat del mateix, i el seu caràcter de personatge complex, difícil d'enquadrar en una època o corrent determinat. En segon lloc, es dedica també als primers temps de la Companyia, introduint un seguit d'explicacions que permeten entendre la conformació de la Societat de Jesús, la fixació de les seves característiques diferencials i el seu ràpid creixement inicial. En tercer lloc, és ell qui consolida la visió de la Reforma catòlica i la Contrareforma com dos processos històrics estretament relacionats entre si, però de natura i cronologia diferenciades, i, per això, també el que estableix que els jesuïtes no naixeren per la Contrareforma, sinó que evolucionaren "en vida" cap a aquests posicionaments. Finalment, també hi dedica una part important dels seus esforços a l'estudi de l'educació jesuítica, en la qual es posiciona com un dels autors referents per les seves explicacions de la *Ratio studiorum*, o el que és el mateix, de la configuració i les característiques de l'ensenyament jesuític.

En la dècada dels 2000, el nombre d'obres continua creixent, encara que de manera exigua (vint obres en total) quant a la dècada anterior. És difícil destacar-ne algun o alguns autors en aquest període, excepte R. Po-Chia en l'àmbit de la Reforma catòlica, ja que no n'hi ha cap que es dediqui en cos i ànima a cap dels aspectes referents a la Companyia, ni tampoc cap d'ells que faci cap aportació innovadora i que canviï el model interpretatiu establert. Per tal de poder fer-nos una idea de les aportacions realitzades en aquesta dècada i de com es troba la situació actual dels estudis, valorarem els diversos àmbits un per un.

Quan als estudis sobre els inicis de la Societat de Jesús, cal dir que els posicionaments no han canviat gens des de la dècada dels 90. Si ens centrem en l'àmbit de la Reforma catòlica i la Contrareforma, podem afirmar que sí s'ha experimentat una clara evolució, des de les postures de les primeres dècades (els jesuïtes naixeren per la Contrareforma), fins a l'actualitat (els jesuïtes evolucionaren cap a la Contrareforma), i el procés de consolidació d'aquests canvis s'ha produït en aquesta última dècada. Continuant amb l'educació, observem que en essència, el model explicatiu d'aquest àmbit pràcticament no ha variat des dels anys 70, tot i que s'ha completat i s'ha fet més gran. En la qüestió política, i de la mateixa forma que als motins, s'aprecia al llarg d'aquesta dècada, igualment que a l'anterior, una tendència a la continuïtat en les interpretacions per part dels autors. Finalment, centrant-nos en l'expulsió dels jesuïtes (procés, operació, conseqüències), el model interpretatiu resta pràcticament inamovible des dels anys 70, ja que tots els autors des de llavors, i els de l'última dècada no en són una excepció, han continuat per la senda que obrí T. Egido fa més de trenta anys.

Si dirigim la nostra atenció cap als autors de les obres treballades, ja siguin autors principals o col·laboradors en obres conjuntes, observem que han estat un total de setanta-sis.¹⁶⁸ D'aquests, dotze són religiosos, i dins d'aquests, vuit són jesuïtes. El número no és molt elevat, però tampoc és tan petit com per no fixar-nos en ells. Les temàtiques en les que més s'han centrat aquests autors han estat fonamentalment la ideologia i la religiositat de la Companyia, d'una banda, i l'educació dels jesuïtes, de l'altra. Resseguint aquesta qüestió, cal destacar dos autors, tots dos religiosos, que han destacat per sobre de la resta: el jesuïta Miquel Batllori i el carmelita Teófaneg Egidio. El primer ha estat autor de referència en les qüestions relacionades amb la figura de Sant Ignasi, amb els orígens de l'Orde, i també en alguns àmbits de l'educació jesuítica. El segon, en canvi, tot i que ha treballat sobre àmbits molt diversos, on esdevé una clara referència és dins de les qüestions polítiques i de l'expulsió dels jesuïtes.

Un cop vist tot això, podem concloure que la Companyia de Jesús ha estat, és i, possiblement serà, un objecte d'estudi que ha despertat l'interès d'un gran nombre d'autors i obres, degut principalment a la seva realitat complexa que permet que pugi ser estudiada des d'àmbits diversos. Però, tot i així, el model interpretatiu sobre la mateixa ha tendit, en quasi tots els seus aspectes, a la continuïtat des de ja fa algunes dècades, sent els seus referents principals M. Batllori i T. Egidio.

¹⁶⁸A continuació afegim un llistat dels autors que han contribuït en la bibliografia, en nombre total de setanta-sis, destacant en la part final els que són religiosos.

Vicens Vives, Reglà, Del Castillo, Domínguez Ortiz, Hernández Sanchez-Barba, Mercader Riba, Vilar, Comellas, Anes, Cejudo, Bennassar, Mestre Sanchís, Benítez Sánchez-Blanco, Fernández de Pinedo, Gil Novales, Derózier, Tuñón de Lara, Le Flem, Pelorson, J. Pérez, Jover Zamora, Molas i Ribalta, S. Juliá, S. Torres, A. C. Guerrero, García Cárcel, Simon Tarres, Rodríguez Sánchez, Jaime Contreras, Javier Tusell, Roberto Fernandez, Buenaventura Delgado, J. Vergara, A. Viñao, B. Vincent, Aranda Pérez, Belenguier Cebrià, Gispert, Pérez Samper, Floristan, Rodríguez-San Pedro, Cepeda, John Lynch, John Edwards, Pochia, Martínez Ruiz, A.M. Bernal, Fontana, R. Villares, Fernández Albaladejo, Álvarez Junco, Edward Baker, Carolin Boyd, G. De la Fuente, Usunáriz Garayoa, Luis Ribot, Ofelia Rey Castelao, Diez Borque, García de la Concha, A. Morales Moya, Francisco Cánovas, J. P. Amalric, L. Domergue, J. Prats. Els autors que són religiosos són: Teófaneg Egidio (carmelita), Garcia Villoslada (SJ), De Hornedo (SJ), Isaac Vazquez (franciscà), Martin Hernández (sacerdot), B. Bartolomé (sacerdot), Batllori (SJ), Martínez Escalera (SJ), Tellechea (sacerdot), E. J. Palomera (SJ), Isidoro Pinedo (SJ), Santos Hernández (SJ), O'Malley (SJ).

8. Bibliografia

- ÁLVAREZ JUNCO, J. (coord.), DE LA FUENTE, G., BOYD, C., BAKER, E.: *Las historias de España. Visiones del pasado y construcción de identidad*, vol. 12 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2013.
- AMALRIC, J. P., DOMERGUE, L.: *La España de la Ilustración, 1700-1833*, Crítica, Barcelona, 2001 (1985 primera edició en francès).
- AMALRIC, J. P., DOMERGUE, L.: *Siglos XVII-XX*, vol. 2 de BENASSAR, B. (dir.): *Historia de los Españoles*, Crítica, Barcelona, 1989 (1985 primera edició en francès).
- ANES, G.: *El Antiguo Régimen: los Borbones*, vol. 4 de ARTOLA, M. (dir.), *Historia de España Alfaguara*, Alfaguara i Alianza, Madrid, 1975.
- ARANDA PÉREZ, J.F. (coord.): *Sociedades y élites eclesiásticas en la España moderna*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2000.
- BATLLORI, M.: *Cultura i finances a l'edat moderna*, vol. VIII, Tres i Quatre, València, 1997.
- BATLLORI, M.: *De l'Humanisme i del Renaixement*, vol. V, Tres i Quatre, València, 1995.
- BATLLORI, M.: *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, Tres i Quatre, València, 1996.
- BELENGUER CEBRIÀ, E.: *Alta Edad Moderna*, vol. 4 de GISPERT, C. (dir.): *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000.
- BENASSAR, B.: *La España de los Austrias (1516-1700)*, Crítica, Barcelona, 2001.
- BENASSAR, B.: *Los Españoles. Actitudes y mentalidad; desde el s.XVI al s.XIX*, Swan, Madrid, 1985 (1975 primera edició en francès).
- BENASSAR, B.: *Siglos VI-XVII*, vol. 1 de BENASSAR, B. (dir.): *Historia de los Españoles*, Crítica, Barcelona, 1989 (1985 primera edició en francès).
- BENASSAR, B., VINCENT, B.: *España: los Siglos de Oro*, Crítica, Barcelona, 1999.
- BERNAL, A.M.: *Monarquía e imperio*, vol.3 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2007.
- BLANCO FREIJEIRO, A., MANGAS, J. i altres: *Historia de España*, Historia 16, Madrid, 1990 (primera edició de 1986).
- CÁNOVAS, F., MESTRE, A. i altres: *La época de los primeros Borbones. La nueva monarquía y su posición en Europa (1700-1759)*, tom XXIX * de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1987.
- CASEY, J.: *España en la Edad Moderna: una historia social*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2001.
- CÉSPEDES DEL CASTILLO, G.: *América hispánica (1492-1898)*, vol. 6 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1983.
- COMELLAS, J.L.: *Historia de España Moderna y Contemporánea*, Rialp, Madrid, 1975 (1968 primera edició).

- DELGADO CRIADO, B. (coord.): *Historia de la educación en España y América*, vol.2 de DELGADO CRIADO, B. (coord.), *La educación en la España moderna (siglos XVI-XVIII)*, Morata, Madrid, 1993.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, A.: *El estamento eclesiástico*, vol. II de DOMÍNGUEZ ORTIZ, A.: *La sociedad española en el siglo XVII*, Instituto Balmes de Sociología, Madrid, 1970.
- EDWARDS, J.: *Monarquía e imperio: el reinado de Carlos V*, vol. 11 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, El País, Madrid, 2007.
- EGIDO, T. (coord.): *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*, Marcial Pons, Madrid, 2004.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P.: *La crisis de la Monarquía*, vol. 4 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2009.
- FERNÁNDEZ DEL PINEDO, E., GIL, A., DÉROZIER, A.: *Centralismo, ilustración y agonía del antiguo régimen (1715-1833)*, vol. 7 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1980.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *El Siglo XVIII: economía y comercio en la época de los Borbones*, vol. 8 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *La Época de la Ilustración: sociedad y cultura en el siglo XVIII*, vol. 9 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *La España moderna: siglo XVIII*, vol. 4 de TUSELL, J. (dir.): *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1993.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R., GARCÍA CÁRCEL, R.: *Los Borbones: siglo XVIII, fin de los Austrias y llegada de los Borbones*, vol. 7 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- FLORISTAN, A. (coord.): *Historia de España en la edad moderna*, Ariel, Barcelona, 2004.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *Historia de España siglos XVI y XVII: La España de los Austrias*, Cátedra, Madrid, 2003.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *Historia de España siglo XVIII: La España de los Borbones*, Cátedra, Madrid, 2002.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *La construcción de las historias de España*, Marcial Pons, Madrid, 2004.
- GARCÍA CÁRCEL, R. i altres: *Edad Moderna II: las estructuras sociales en los siglos XVI y XVII*, vol. 6 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- GARCÍA CÁRCEL, R., SIMÓN TARRÉS, A., RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, A., CONTRERAS, J.: *La España moderna: siglos XVI-XVII*, vol. 3 de TUSELL, J. (dir.): *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1991.
- GARCÍA DE LA CONCHA, V. (coord.): *La Cultura del Renacimiento: 1480-1580*, tom XXI JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1999.
- GONZÁLEZ NOVALÍN, J.L. (dir.): *La Iglesia en la España de los siglos XV i XVI*, tom 3 de GARCÍA VILLOSLADA, R. (dir.): *Historia de la iglesia en España*, Editorial Católica, Madrid, 1979.

- GUERRERO, A.C., JULIÀ, S., TORRES, S.: *Siglos XV-XIX*, vol. 1 de *Historia económica y social moderna y contemporánea de España*, UNED, Madrid, 1991.
- ISERLOH, E., GLAZIK, J., JEDIN, H.: *Reforma protestante, reforma católica y contrarreforma*, vol. 5 de JEDIN, H. (dir.): *Manual de historia de la Iglesia*, Herder, Barcelona, 1986 (1972 primera edició en alemany).
- LE FLEM, J. P. i altres: *La frustración de un imperio (1476-1714)*, vol. 5 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1982.
- LYNCH, J.: *Crisis y recuperación: 1598-1808*, vol. 5 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005.
- LYNCH, J., EDWARDS, J.: *El auge del imperio: 1474-1598*, vol.4 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. (dir.): *Diccionario de historia moderna de España: I. La Iglesia*, Istmo, Madrid, 1998.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. (dir.): *Diccionario de historia moderna de España: II. La administración*, Istmo, Madrid, 2007.
- MERCADER RIBA, J., DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.: *Los Borbones, el siglo XVIII en España y América*, vol.4 de VICENS VIVES, J. (dir.): *Historia social y económica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972).
- MESTRE SANCHÍS, A. (dir.): *La Iglesia en la España de los siglos XVII i XVIII*, tom 4 de GARCÍA VILLOSLADA, R. (dir.): *Historia de la iglesia en España*, Editorial Católica, Madrid, 1979.
- MESTRE SANCHÍS, A. (coord.): *Las bases políticas, económicas y sociales de un régimen en transformación (1759-1834)*, tom XXX de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1998.
- MOLAS I RIBALTA, P.: *Edad Moderna: 1474-1808*, vol. 3 de *Manual de Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1988.
- MOLAS I RIBALTA, P. (coord.): *La transición del siglo XVII al XVIII. Entre la decadencia y la reconstrucción*, tom XXVIII de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1993.
- MÜLLER, W., ALDEA, Q., BECKMANN, J., et alii: *La Iglesia en tiempo del Absolutismo y la Ilustración*, vol. 6 de JEDIN, H. (dir.): *Manual de historia de la Iglesia*, Herder, Barcelona, 1978 (1970 primera edició en alemany).
- O'MALLEY, J.: *Los primeros jesuitas*, Sal Terrae, Santander, 1995(versió digital).
- PÉREZ, J. (coord.): *La Época de los descubrimientos y las conquistas 1400-1570*, tom XVIII de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1998.
- PÉREZ SAMPER, Mª A.: *Baja Edad Moderna*, vol. 5 de GISPERT, C. (dir.): *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000.

- PO-CHIA HSIA, R., *El mundo de la renovación católica, 1540-1770*, Akal, Madrid, 2010 (2005 primera edició).
- PRATS, J.: *La Universitat de Cervera i el Reformisme Borbònic*, Pagès, Lleida, 1993.
- REGLÀ, J., DEL CASTILLO, G.: *Los Austrias, imperio español en América*, vol. 3 de VICENS VIVES, J. (dir.): *Historia social y económica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972).
- RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, P.: *Dictamen fiscal de expulsión de los jesuitas de España (1766-1767)*, Edición, introducción y notas de CEJUDO, J. y EGIDO, T., Fundación Universitaria Española, Madrid, 1977.
- RUIZ TORRES, P.: *Reformismo e Ilustración*, vol. 5 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2008.
- UBIETO, A., REGLÀ, J. i altres: *Introducción a la Historia de España*, Teide, Barcelona, 1971 (1963 primera edició).
- VALDEÓN, J., PÉREZ, J., JULIÀ, S.: *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 2007 (2003 primera edició).
- VICENS VIVES, J.: *Aproximación a la historia de España*, Vicens-Vives, Barcelona, 1970.
- VILAR, P.: *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 1978 (1963 primera edició).

Annex 1. Bibliografia cronològica

Dècada dels 50:

REGLÀ, J., DEL CASTILLO, G.: *Los Austrias, imperio español en América*, vol. 3 de VICENS VIVES, J. (dir.): *Historia social y económica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972).

MERCADER RIBA, J., DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.: *Los Borbones, el siglo XVIII en España y América*, vol.4 de VICENS VIVES, J. (dir.): *Historia social y económica de España y América*, Vicens-Vives, Barcelona, 1972 (obra publicada en 1957 sota el nom de *Historia Social y Económica de España y América*, i reimpressa en 1961 amb el nom d'*Historia de España y América*, de la qual la segona edició, revisada i ampliada, aparegué en 1972).

Dècada dels 60:

UBIETO, A., REGLÀ, J. i altres: *Introducción a la Historia de España*, Teide, Barcelona, 1971 (1963 primera edició).

VILAR, P.: *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 1978 (1963 primera edició).

COMELLAS, J.L.: *Historia de España Moderna y Contemporánea*, Rialp, Madrid, 1975 (1968 primera edició).

Dècada dels 70:

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A.: *El estamento eclesiástico*, vol. II de DOMÍNGUEZ ORTIZ, A.: *La sociedad española en el siglo XVII*, Instituto Balmes de Sociología, Madrid, 1970.

MÜLLER, W, ALDEA, Q., BECKMANN, J., et alii: *La Iglesia en tiempo del Absolutismo y la Ilustración*, vol. 6 de JEDIN, H. (dir.): *Manual de historia de la Iglesia*, Herder, Barcelona, 1978 (1970 primera edició en alemany).

VICENS VIVES, J.: *Aproximación a la historia de España*, Vicens-Vives, Barcelona, 1970.

ISERLOH, E., GLAZIK, J., JEDIN, H.: *Reforma protestante, reforma católica y contrarreforma*, vol. 5 de JEDIN, H. (dir.): *Manual de historia de la Iglesia*, Herder, Barcelona, 1986 (1972 primera edició en alemany).

ANES, G.: *El Antiguo Régimen: los Borbones*, vol. 4 de ARTOLA, M. (dir.), *Historia de España Alfaguara*, Alfaguara i Alianza, Madrid, 1975.

BENNASSAR, B.: *Los Españoles. Actitudes y mentalidad; desde el s.XVI al s.XIX*, Swan, Madrid, 1985 (1975 primera edició en francès).

RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, P.: *Dictamen fiscal de expulsión de los jesuitas de España (1766-1767)*, Edición, introducción y notas de CEJUDO, J. y EGIDO, T., Fundación Universitaria Española, Madrid, 1977.

GONZÁLEZ NOVALÍN, J.L. (dir.): *La Iglesia en la España de los siglos XV i XVI*, tom 3 de GARCÍA VILLOSLADA, R. (dir.): *Historia de la iglesia en España*, Editorial Católica, Madrid, 1979.

MESTRE SANCHÍS, A. (dir.): *La Iglesia en la España de los siglos XVII i XVIII*, tom 4 de GARCÍA VILLOSLADA, R. (dir.): *Historia de la iglesia en España*, Editorial Católica, Madrid, 1979.

Dècada dels 80:

FERNÁNDEZ DEL PINEDO, E., GIL, A., DÉROZIER, A.: *Centralismo, ilustración y agonía del antiguo régimen (1715-1833)*, vol. 7 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1980.

LE FLEM, J. P. i altres: *La frustración de un imperio (1476-1714)*, vol. 5 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1982.

CÉSPEDES DEL CASTILLO, G.: *América hispánica (1492-1898)*, vol. 6 de TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*, Labor, Barcelona, 1983.

AMALRIC, J. P., DOMERGUE, L.: *La España de la Ilustración, 1700-1833*, Crítica, Barcelona, 2001 (1985 primera edició en francès).

AMALRIC, J. P., DOMERGUE, L.: *Siglos XVII-XX*, vol. 2 de BENNASSAR, B. (dir.): *Historia de los Españoles*, Crítica, Barcelona, 1989 (1985 primera edició en francès).

BENNASSAR, B.: *Siglos VI-XVII*, vol. 1 de BENNASSAR, B. (dir.): *Historia de los Españoles*, Crítica, Barcelona, 1989 (1985 primera edició en francès).

BLANCO FREIJEIRO, A., MANGAS, J. i altres: *Historia de España*, Historia 16, Madrid, 1990 (primera edició de 1986).

CÁNOVAS, F., MESTRE, A. i altres: *La época de los primeros Borbones. La nueva monarquía y su posición en Europa (1700-1759)*, tom XXIX * de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1987.

MOLAS I RIBALTA, P.: *Edad Moderna: 1474-1808*, vol. 3 de *Manual de Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1988.

Dècada dels 90:

GARCÍA CÁRCEL, R., SIMÓN TARRÉS, A., RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, A., CONTRERAS, J.: *La España moderna: siglos XVI-XVII*, vol. 3 de TUSELL, J. (dir.): *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1991.

GUERRERO, A.C., JULIÀ, S., TORRES, S.: *Siglos XV-XIX*, vol. 1 de *Historia económica y social moderna y contemporánea de España*, UNED, Madrid, 1991.

DELGADO CRIADO, B. (coord.): *Historia de la educación en España y América*, vol.2 de DELGADO CRIADO, B. (coord.), *La educación en la España moderna (siglos XVI-XVIII)*, Morata, Madrid, 1993.

- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *La España moderna: siglo XVIII*, vol. 4 de TUSELL, J. (dir.): *Manual de historia de España*, Historia 16, Madrid, 1993.
- MOLAS I RIBALTA, P. (coord.): *La transición del siglo XVII al XVIII. Entre la decadencia y la reconstrucción*, tom XXVIII de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1993.
- PRATS, J.: *La Universitat de Cervera i el Reformisme Borbònic*, Pagès, Lleida, 1993.
- BATLLORI, M.: *De l'Humanisme i del Renaixement*, vol. V, Tres i Quatre, València, 1995.
- O'MALLEY, J.: *Los primeros jesuitas*, Sal Terrae, Santander, 1995(versió digital).
- BATLLORI, M.: *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, Tres i Quatre, València, 1996.
- BATLLORI, M.: *Cultura i finances a l'edat moderna*, vol. VIII, Tres i Quatre, València, 1997.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R., GARCÍA CÁRCCEL, R.: *Los Borbones: siglo XVIII, fin de los Austrias y llegada de los Borbones*, vol. 7 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *El Siglo XVIII: economía y comercio en la época de los Borbones*, vol. 8 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, R.: *La Época de la Ilustración: sociedad y cultura en el siglo XVIII*, vol. 9 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. i altres: *Edad Moderna II: las estructuras sociales en los siglos XVI y XVII*, vol. 6 de *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997.
- MESTRE SANCHÍS, A. (coord.): *Las bases políticas, económicas y sociales de un régimen en transformación (1759-1834)*, tom XXX de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1998.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. (dir.): *Diccionario de historia moderna de España: I. La Iglesia*, Istmo, Madrid, 1998.
- PÉREZ, J. (coord.): *La Época de los descubrimientos y las conquistas 1400-1570*, tom XVIII de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1998.
- BENNASSAR, B., VINCENT, B.: *España: los Siglos de Oro*, Crítica, Barcelona, 1999.
- GARCÍA DE LA CONCHA, V. (coord.): *La Cultura del Renacimiento: 1480-1580*, tom XXI de JOVER ZAMORA, J.M. (dir.): *Historia de España Menéndez Pidal*, Espasa-Calpe, Madrid, 1999.

Dècada dels 2000:

- ARANDA PÉREZ, J.F. (coord.): *Sociedades y élites eclesiásticas en la España moderna*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2000.
- BELENGUER CEBRIÀ, E.: *Alta Edad Moderna*, vol. 4 de GISPERT, C. (dir.): *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000.

- PÉREZ SAMPER, Mª A.: *Baja Edad Moderna*, vol. 5 de GISPERT, C. (dir.): *Historia de España*, Océano-Instituto Gallach, Barcelona, 2000.
- BENNASSAR, B.: *La España de los Austrias (1516-1700)*, Crítica, Barcelona, 2001.
- CASEY, J.: *España en la Edad Moderna: una historia social*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2001.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *Historia de España siglo XVIII: La España de los Borbones*, Cátedra, Madrid, 2002.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *Historia de España siglos XVI y XVII: La España de los Austrias*, Cátedra, Madrid, 2003.
- VALDEÓN, J., PÉREZ, J., JULIÀ, S.: *Historia de España*, Espasa-Calpe, Madrid, 2007 (2003 primera edició).
- EGIDO, T. (coord.): *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*, Marcial Pons, Madrid, 2004.
- FLORISTAN, A. (coord.): *Historia de España en la edad moderna*, Ariel, Barcelona, 2004.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (coord.): *La construcción de las historias de España*, Marcial Pons, Madrid, 2004.
- LYNCH, J.: *El auge del imperio: 1474-1598*, vol.4 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005.
- LYNCH, J.: *Crisis y recuperación: 1598-1808*, vol. 5 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 2005.
- PO-CHIA HSIA, R., *El mundo de la renovación católica, 1540-1770*, Akal, Madrid, 2010 (2005 primera edició).
- BERNAL, A.M.: *Monarquía e imperio*, vol.3 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2007.
- EDWARDS, J.: *Monarquía e imperio: el reinado de Carlos V*, vol. 11 de LYNCH, J. (dir.): *Historia de España*, El País, Madrid, 2007.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. (dir.): *Diccionario de historia moderna de España: II. La administración*, Istmo, Madrid, 2007.
- RUIZ TORRES, P.: *Reformismo e Ilustración*, vol. 5 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2008.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P.: *La crisis de la Monarquía*, vol. 4 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2009.
- ÁLVAREZ JUNCO, J. (coord.), DE LA FUENTE, G., BOYD, C., BAKER, E.: *Las historias de España. Visiones del pasado y construcción de identidad*, vol. 12 de FONTANA, J., VILLARES, R. (coord.): *Historia de España*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2013.

Annex 2. Quins són els temes en què s'ha centrat la investigació sobre els jesuïtes en els últims anys?

Per tal de resoldre aquesta pregunta de la manera més satisfactòria possible, hem decidit de fer un repàs a les bases de dades més importants del país, és a dir, Google Acadèmic, *Dialnet*, *CSIC*, *TESEO* i *TDR*,¹⁶⁹ per tal de trobar articles i tesis doctorals que tractin sobre la Companyia de Jesús a l'edat moderna des de l'any 2000 fins l'actualitat. D'aquesta manera, podem observar amb tota claredat quines són les temàtiques que més han atret l'atenció dels autors i cap a on van les tendències en aquesta en els últims quinze anys. Finalment, afegim a continuació el llistat de tots els articles, ordenats per temàtiques, i alfabèticament dins de cadascuna d'aquestes, i de les tesis doctorals recollides.

Per tal de fer-ho de la forma més esclaridora possible, hem decidit expressar els resultats de forma quantitativa, amb números, perquè creiem que és la millor opció de cara assolir els objectius marcats en aquest annex. S'han pogut recollir d'aquestes bases de dades 99 articles en total, als que s'hi ha d'afegir 5 tesis doctorals.

Centrant-nos en les tesis, ens trobem amb l'inconvenient de que el nombre és molt reduït, i per tant, és difícils obtenir uns resultats satisfactoris. De totes maneres, veiem a continuació la relació de temàtiques. Fixem-nos en els resultats, que semblen apuntar en direcció a l'educació com a temàtica més prolífica en els últims temps, fet que després serà confirmat, àmpliament, pels articles. La relació ha estat la següent:

TEMÀTIQUES	Nombre de tesis (Total: 5)
POLÍTICA	2
CULTURA	1
EDUCACIÓ	1
CONSEQÜÈNCIES DE L'EXPULSIÓ	1

Si ens endinsem dins el gran volum d'articles que hem pogut recopilar, en nombre total de 99, trobem que entre ells sorgeixen temàtiques més variades, fet força raonable si tenim en compte la quantitat d'articles que hi ha. Cal dir, però, que per la pròpia natura d'aquests, els articles tendeixen a tractar qüestions de tipus especialitzat, o bé de tipus regional o local. Per tal de poder-los classificar en aquestes temàtiques, el que hem fet ha estat agrupar-los i deixar de banda les especificitats, centrant-nos en els àmbits que comparteixen. La relació ha estat la següent:

¹⁶⁹ TDR (Tesis Doctorales en Red).

TEMÀTIQUES	Nombre d'articles (Total: 99)
EDUCACIÓ	26
BIOGRAFIES DE JESUÏTES	18
EXPULSIÓ DE LA COMPANYIA	14
IDEOLOGIA	7
ANÀLISI DE DOCUMENTACIÓ	7
POLÍTICA	7
RESTAURACIÓ DE LA COMPANYIA	6
CULTURA	4
RELACIONATS AMB LA CIÈNCIA	4
ORÍGENS DE LA COMPANYIA	2
MISSIONS	2
COMPANYIA (informacions de caire general)	2

Veient el que mostra aquesta taula, podem extreure fàcilment que hi han tres temàtiques que destaquen àmpliament per sobre de la resta, i que són, en aquest ordre, l'educació, les biografies de jesuïtes i finalment, l'expulsió de la Companyia. Aquestes tres temàtiques han reunit més de la meitat dels articles publicats, ja que, conjuntament, suposen el 58,6% de la producció total. A més, com es pot observar a simple vista, dins d'aquestes tres "grans" temàtiques, n'hi ha una que destaca per sobre de les altres dues: l'educació, que suposa per ella mateixa més d'un quart de tots els articles recollits (un 26,3% per ser exactes).

Podem afirmar, doncs, amb rotunditat, que en els últims quinze anys i en l'actualitat, els esforços dels historiadors que estudien la Societat de Jesús estan essent dirigits cap a l'educació jesuítica. Aquest, de fet, no és un resultat que ens hagi de sobtar, ja que és la mateixa tendència que ens hem trobat a l'hora de confeccionar el nostre treball, on l'àmbit que concentrava un volum més gran d'informacions era precisament el de l'educació. Tot i així, també hem de tenir en compte, a l'igual que hem fet amb el treball, que l'Educació jesuítica no és una temàtica homogènia. Per tant, anem a veure a continuació quins han estat els aspectes més destacats pels articles :

ASPECTES	Nombre d'articles (Total: 26)
COL·LEGIS	18
PEDAGOGIA	4
EDUCACIÓ DESPRÉS DE L'EXPULSIÓ	4

A la vista de les xifres reflectides a la graella, no hi ha cap dubte: l'aspecte que més interès ha generat en els últims quinze anys per part dels autors dins l'àmbit de l'educació han estat els col·legis de l'Orde. Els nombres són aclaparadors: els col·legis jesuítics ocupen pràcticament el 70% de tots els articles publicats relacionats amb l'educació dels jesuïtes en els últims anys, i, la gens menyspreable xifra del 20% del total dels articles que versen sobre la Companyia de Jesús.

LLISTAT D'ARTICLES: [Ordenats per temàtiques i ordre alfabètic]

▪ BIOGRAFIES DE JESUITES:

- ASTORGANO, A.: "Floridablanca y el jesuita Hervás y Panduro", *Res Pública*, núm. 22, 2009, pp. 325-362.
- HERRERO SÁNCHEZ, M.: "El Padre Mariana y el tiranicidio", *Torre de los Lujanes*, núm. 65, 2009, pp. 103-121..
- BORREGO, A.: "El padre Andrés de Cazorla, impulsor del colegio de los Jesuitas en Andújar a comienzos del siglo XVII", *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, núm. 181, 2002, pp. 133-144.
- BURRIEZA, J.: "Mariana, el catolicismo y la Compañía de Jesús", *Torre de los Lujanes*, núm. 65, 2009, pp. 75-101.
- COELLO, A.: "Apuntes para una biografía del extático y fervoroso padre Juan de Alloza de la Compañía de Jesús (1597-1666)", *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, vol. 18, núm. 45, 2003, pp. 435-445.
- ESPARZA, J.J.: "San Ignacio de Loyola: fundador de la Compañía de Jesús", *Época*, núm. 1366, 2011, pp. 70-73.
- FERRER, D.: "San Francisco de Borja y la ciudad de Borja", *Cuadernos de Estudios Borjanos*, núm. 53, 2010, pp. 267-287.
- HAUSER, C.: "Lorenzo Hervás y Panduro (1735-1809)", *Universum (Talca)*, vol. 1, núm. 26, 2011, pp. 231-235.
- HERNÁN, N.: "Un ilustrado español dentro de la Compañía de Jesús: breves rasgos de la figura y obra de Lorenzo Hervás y Panduro S.J. (1735-1809)", *Fundación*, núm. 10, 2010-2011, pp. 235-242.
- GARCÍA, J.: "Pedro Fabro (1506-1546). Inspirador y constructor de la Compañía de Jesús y misionero de Europa", *Estudios eclesiásticos*, vol. 82, núm. 321, 2007, pp. 235-276.
- GARCÍA, E.: "Francisco de Borja y el barroco", *Serie Histórica. Real Academia de Cultura Valenciana*, núm. 23, 2002, pp. 81-104.
- GONZÁLEZ, A.: "El jesuita y confesor de Santa Teresa de Jesús, Rodrigo Álvarez: características y genealogía de su espiritualidad", *Hispania sacra*, vol. 64, núm. 129, 2012, pp. 141-186.

LÓPEZ-GARY, J.: "San Francisco Javier, peregrino y misionero (1506-1522)", *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, núm. 36, 2000, pp. 27-38.

NADAL, J.: "Jeroni Nadal Morey, su vida y su influencia en la cultura europea del S.XVI", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 17, 2007, pp. 37-51.

REVUELTA, M.: "El padre Nicolás de Bobadilla, cofundador de la Compañía de Jesús y misionero de Europa", *Otero*, núm. 9, 2007, pp. 73-84.

SANTIAGO, M.: "Francisco Javier: el poder de la imagen", *Razón y fe*, tom. 253, núm. 1292, 2006, pp. 493-504.

VILA, I.: "El P. Francisco de Estrada, de la Compañía de Jesús, un palentino notable y desconocido (1519?-1584)", *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, núm. 79, 2008, pp. 73-97.

VILARÓ, R.: "Javier, un navarro universal", *Cambio16*, núm. 1794, 2006, pp. 24-26.

▪ RELACIONATS AMB LA CIÈNCIA:

NAVARRO, V.: "Los Jesuítas y la renovación científica en la España del siglo XVII", *Studia historica. Historia moderna*, vol. 14, 2009, pp. 15-44.

OÑATE, C.: "Los jesuitas y la ciencia en España", *Letras de Deusto*, vol. 33, núm. 101, 2003, pp. 127-132.

UDÍAS, A.: "Christopher Clavius (1537-1612), iniciador de la tradición científica de la Compañía de Jesús", *Razón y fe*, tom 265, núm. 1362, 2012, pp. 339-350.

UDÍAS, A.: "Contribución de los jesuitas a la ciencia en los siglos XVI al XVIII", vol. 167, núm. 657, *Arbor*, 2000, pp. 207-228.

▪ COMPANYIA (en general):

LÓPEZ, C.: "Domicilios, recursos materiales y bienhechores de los jesuitas de Alcalá de Henares entre 1543 i 1633", *Annales complutenses*, núm. 21, 2009, pp. 205-236.

MARTÍN, D.: "La Compañía de Jesús y su proyección en el mundo hispánico durante la Edad Moderna", *Vínculos de Historia*, núm. 2, 2013, pp. 397-401.

▪ CULTURA:

DÍAZ, J. M.: "Un sistema de información en la Europa del siglo XVII, los catálogos trienales de la Compañía.", *Anuario de historia de la Iglesia*, núm. 23, 2014, 341-369.

ALCÁNTARA, A.: "El proyecto historiográfico de Claudio Aquaviva y la construcción de la historia de la Compañía de Jesús", *Estudios de historia novohispana*, núm. 40, 2009, pp. 57-80.

PARADINAS, J.L.: "Las Matemáticas en la *Ratio studiorum* de los jesuitas", *Boletín oficial de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*, vol. 35, núm. 75, 2012, pp. 129-162.

VERGARA, J., “La edición de Burgos del *Christi pueri institutio adolescentiaque perfugium*, obra clave del humanismo jesuítico hispano”, *Historia de la educación*, núm. 31, 2012, pp. 81-103.

▪ ANÀLISI DE DOCUMENTACIÓ:

AÑOVEROS, X.: “Cartas y documentos escritos por San Francisco Javier”, *Príncipe de Viana*, vol. 64, núm. 230, 2003, pp. 587-612.

ARRANZ, I.: “Aproximación a las fuentes para el estudio de la provincia jesuítica de Castilla (ss. XVI-XVIII)”, *Hispania sacra*, vol.52, núm. 105, 2000, pp. 73-98.

FERNÁNDEZ, I.: “Manuscritos sobre la expulsión y el exilio de los jesuitas (1767-1815)”, *Hispania sacra*, vol.52, núm. 105, 2000, pp. 211-227.

MARTÍNEZ, L.: “La investigación de la Compañía de Jesús sobre el pedimento de Macanaz”, *Revista de la Inquisición*, núm. 14, 2010, pp. 209-252.

OMAR, P. M.: “Un documento inédito del siglo XVIII. El padre jesuita Pedro Lozano y su primera carta anua”, *Hispania sacra*, vol. 65, núm. 131, 2013, pp. 139-159.

PRADES, M.: “Pedro de Ribadeneyra escribe a Claudio Aquaviva: un episodio de la polémica jesuita sobre los estatutos de pureza de sangre”, núm. 6, *Ingenium*, 2012, pp. 125-145.

SAMPER, A.: “Un acercamiento al proceso de extinción de la Compañía de Jesús a través de la correspondencia diplomática del conde de Mahony, embajador español en Viena”, *Revista de historia moderna*, núm. 19, 2001, pp. 431-482.

▪ EDUCACIÓ:

ÁLVAREZ, R.: “El vacío educacional En España tras la expulsión de la Compañía de Jesús”, *Cuadernos del Tomás*, núm. 1, 2009, pp. 75-104.

ARAMBURU, Mª J.: “El antiguo colegio de la Compañía de Jesús en Bergara: historia de su construcción”, *Ondare: cuadernos de artes plásticas y monumentales*, núm. 19, 2000, pp. 257-267.

ARRANZ, I.: “Las casas profesas de la Compañía de Jesús: centros de actividad apostólica y social. La Casa Profesa de Valladolid y colegio de San Ignacio (1545-1767)”, *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 28, 2003, pp. 125-163.

BURRIEZA, J.: “La recompensa de la eternidad. Los fundadores de los colegios de la Compañía de Jesús en el ámbito vallisoletano”, núm. 21, *Revista de Historia Moderna*, 2003, pp. 29-56.

CARRETERO, R.: “El Colegio de la Compañía de Jesús de Borja: otra fundación jesuítica frustrada (1633-1680)”, *Cuadernos de estudios borjanos*, núm. 54, 2011, pp. 127-138.

CÓZAR, R., LOSA, P.: “La secularización de la enseñanza en Albacete a partir de la expulsión de los jesuitas”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 20, 2002, pp. 323-338.

FERRER, M.: “Historia de los colegios de la Compañía de Jesús en Baleares”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, núm. 64, 2008, pp. 181-229.

- FUSTER, F., BAIXAULI, I. A.: “Estudiants, Germans i docents: el primer segle de vida del Col·legi Universitat de Gandia”, *Revista de historia moderna*, núm. 20, 2002, pp. 293-322.
- GARCÍA, Mª D.: “La Biblioteca del Colegio de Jesuitas de Albacete en el trance de la expulsión (1767)”, *Hispania sacra*, vol. 52, núm. 105, 2000, pp. 229-258.
- LÓPEZ, C.: “Datos sobre los estudiantes jesuitas alcalaínos, de la Universidad de Alcalá y Colegio Complutense, entre 1554 y 1663”, *Anales Complutenses*, núm. 20, 2008, pp. 173-190.
- LOSA, P., CÓZAR, R.: “La secularización de la enseñanza en Albacete a partir de la expulsión de los jesuitas.”, *Revista de Historia Moderna*, núm. 20, 2002, pp. 323-338.
- MARTÍN, A.: “La Compañía de Jesús en Écija: planos del colegio de San Fulgencio (1607-1627)”, *Archivo hispalense: Revista histórica, literaria i artística.*, tom 88-89, núm. 267-272, 2005-2006, pp. 225-241.
- MARTÍNEZ, F. J.: “Aproximación al estudio de las congregaciones de estudiantes en los colegios de la Compañía de Jesús durante la Edad Moderna”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 20, 2002, pp. 227-250.
- MARTÍNEZ, C. A.: “El Colegio de Alagón tras la expulsión de los jesuitas”, *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 83, 2008, pp. 199-222.
- MENDOZA, N.: “Hermanos coadjutores albañiles y arquitectos: tres casos para la historia constructiva del Colegio de la Compañía”, *Revista del Departamento de Historia del Arte de la Universidad de Zaragoza*, núm. 27, 2012, pp. 439-456.
- NAVARRO, D. M.: “Datos para la historia del antiguo colegio de San Sebastián y San Francisco de Borja de Compañía de Jesús de Gandía”, *Archivo de arte valenciano*, núm. 94, 2013, pp. 45-56.
- NAVARRO, V.: “El Colegio Imperial de Madrid”, *Historia 16*, núm. 297, 2000, pp. 39-54.
- PARADINAS, J.L.: “Las Matemáticas en la *Ratio studiorum* de los jesuitas”, *Boletín oficial de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*, vol. 35, núm. 75, 2012, pp. 129-162.
- PIZARRO, F.: “Una fuente para profundizar en el estudio de la Compañía de Jesús: las Historias de los Colegios”, *Tiempos modernos*, vol. 6, núm. 17, 2008, 3-29.
- REVUELTA, M.: “Grandes de la educación: la pedagogía de la Compañía de Jesús restaurada”, *Padres y maestros*, núm. 346, 2012, pp. ??
- SÁNCHEZ, F.: “Historia económica del colegio de jesuitas de Tudela (1600-1767)”, *Príncipe de Viana*, vol. 72/2, núm. 254, 2011, pp. 225-235.
- SOTO, W.: “Los colegios jesuitas en España a la muerte de P. Bonifacio”, *Perficit*, vol. 1, núm. 26, 2006, pp. 105-133.
- SPADARO, A.: “El modelo pedagógico ignaciano”, *Razón y fe*, tom 255, núm. 1302, 2007, pp. 263-276.
- VERGARA, J.: “Humanidades y profesorado en los jesuitas de Pamplona (siglos XVI-XVIII)”, *Príncipe de Viana*, vol. 72/2, núm. 254, 2011, pp. 449-463.
- VERGARA, J., SÁNCHEZ, F.: “Marco documental para el estudio de los colegios y bibliotecas jesuíticas en la España moderna”, *Anuario de historia de la Iglesia*, núm. 20, 2011, pp. 73-91.

▪ EXPULSIÓ DE LA COMPANYIA:

BURGOA, J.J.: “Un episodio de la Ilustración: la expulsión de los jesuitas el año 1767 desde el Arsenal de Ferrol”, *Anuario Brigantino*, núm. 26, 2003, pp. 236-251.

BURRIEZA, J.: “Los jesuitas: de las postrimerías a la muerte ejemplar”, *Hispania sacra*, vol. 61, núm. 124, 2009, pp. 513-544.

CLAIR, E. M^a: “El obispo Palafox y la cuestión de los ritos chinos en el proceso de extinción de la Compañía de Jesús”, *Studia histórica. Historia Moderna*, núm. 22, 2000, pp. 145-170.

GIMÉNEZ, E.: “De Moñino a Floridablanca. El soborno en la extinción de los jesuitas”, *Res Pública. Revista de Filosofía Política*, vol. 12, núm. 22, 2009, pp. 301-324.

GIMÉNEZ, E.: “Expulsión de los jesuitas y marginalidad en la España de la segunda mitad del siglo XVIII”, *Memoria y civilización: Anuario de historia de la Universidad de Navarra*, núm. 4, 2001, pp. 187-204.

GIMÉNEZ, E.: “Portugal y España ante la extinción de los jesuitas”, *Papeles de Historia Moderna*, vol. 190, núm. 766, 2008, pp. ??

GÓMEZ, R.: “Desamortización del colegio de los jesuitas de Antequera (Málaga) y aplicación de la ley de temporalidades”, *Memoria Ecclesiae*, núm. 23, 2003, pp. 483-496.

LOZANO, J.J.: “El expediente de incautación de temporalidades del colegio de San Luis de Gonzaga de Motril: los libros de los jesuitas de un colegio del Reino de Granada en 1767”, *Chronica Nova*, núm. 27, 2000, pp. 285-304.

MARTÍNEZ, Mª M.: “La pesquisa reservada de Córdoba contra los miembros de la Compañía de Jesús”, *Anuario de historia del derecho español*, núm. 83, 2013, pp. 437-480

MARTÍNEZ, C. A.: “Las temporalidades urbanas de Barcelona después de la expulsión de los jesuitas”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 26, 2008, pp. 303-324.

MARTÍNEZ, C. A.: “Nuevos datos sobre las instituciones generadas tras la ocupación de las temporalidades jesuitas”, *Hispania sacra*, vol. 65, núm. 131, 2013, pp. 139-159.

PACHECO, M.: “El Puerto en el extrañamiento de los jesuitas españoles en 1767”, *Revista de Historia de El Puerto*, núm. 36, 2006, pp. 49-95.

ROYO, A.: “La supresión de la Compañía de Jesús (1750-1773)”, *La Razón histórica*, núm. 12, 2010, pp. 63-70.

VERGARA, J.: “El proceso de expropiación de la biblioteca de los jesuitas en Pamplona (1767-1774)”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 26, 2008, pp. 325-342.

▪ IDEOLOGIA:

BURRIEZA, J.: “La percepción jesuítica de la mujer (siglos XVI-XVIII)”, *Investigaciones históricas: Épocas moderna y contemporánea*, núm. 25, 2005, pp. 85-116.

GARCÍA, E.: “El ambiente alumbrado y sus consecuencias en la Compañía de Jesús según Jerónimo Nadal”, *Revista de historia Jerónimo Zurita*, núm. 85, 2010, pp. 193-206.

GUASTI, N.: "Rasgos del exilio italiano de los jesuitas españoles", *Hispania sacra*, vol. 61, núm. 123, 2009, 257-278.

LÓPEZ, C.: "El inusitado y extraño fenómeno vocacional de los estudiantes de la universidad de Alcalá hacia la Compañía de Jesús (1545-1634)", *Hispania sacra*, vol. 61, núm. 123, 2009, pp. 159-190.

MORENO, D.: "La aportación española al debate sobre la obediencia ciega en la Compañía de Jesús durante el Papado de Sixto V (1585-1590)", *Investigaciones históricas: Épocas moderna y contemporánea*, núm. 33, 2013, pp. 63-88.

LÓPEZ M.A.: "La filosofía política de Pedro de Ribadeneyra y su influencia jurídica en la historia de España", *Bajo Palabra: revista de filosofía*, núm. 5, 2010, pp. 321-330.

SOTO, W.: "La leyenda negra de los jesuitas", *Proyección*, núm. 231, 2008, pp. 373-396.

▪ MISSIONS:

LÓPEZ, Mª A.: "Trabajando en la viña de Cristo: la Compañía de Jesús y la Misión continua en Jaén (1611-1614)", *Giennium: revista de estudios e investigación de la Diócesis de Jaén*, vol. 9, 2006, pp. 329-374.

MARTÍNEZ, F. J.: "Las congregaciones marianas de la Compañía de Jesús y su contribución a la práctica de la caridad (ss. XVI-XVIII)", *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 21, 2003, pp. 211-238.

▪ ORÍGENS DE LA COMPANYIA:

BURRIEZA, J.: "Los años fundacionales de la Compañía de Jesús en Valladolid", *Hispania sacra*, vol. 52, núm. 105, 2000, pp. 139-162.

CAMPILLO, A.: "Del gobierno del alma al gobierno del mundo: el nacimiento de la Compañía de Jesús", *Eikasía*, núm. 37, 2012, pp. 31-57.

▪ POLÍTICA:

ALABRÚS, R. M^a: "Las estrategias de la Compañía de Jesús en el siglo XVIII y su recepción en Cataluña", *Pastoral Misionera*, vol. 1, núm. 28, 2008, pp. 337-354.

BURRIEZA, J.: "La Compañía de Jesús y la defensa de la monarquía hispánica", *Hispania sacra*, vol. 60, núm. 121, 2008, pp. 181-229.

HERNÁNDEZ, A.: "La conciencia política en los jesuitas", *Poder y mentalidad en España e Iberoamérica*, núm. 1, 2000, pp. 257-276.

HUBEŇAK, F.: "La Compañía de Jesús y el poder en la España de los Austrias", *Colección*, núm. 17, 2006, pp. 201-203.

LOZANO, J.J.: "Los generales de la Compañía de Jesús y el mundo de la política (siglos XVI-XVII)", *Mágina: revista universitaria*, núm. 13, 2009, pp. 39-56.

MARTÍNEZ, F.J.: "La Compañía de Jesús y el poder en la España de los Austrias", *Chronica nova*, núm. 31, 2005, pp. 559-562.

VINCENT, B: “Nobleza y Compañía de Jesús en Andalucía (sigls XVI y XVII), *Ariadna*, , núm. 18, 2006, pp. 133-144.

▪ **RESTAURACIÓ DE LA COMPANYIA:**

FERNÁNDEZ, I: “La Restauración de la Compañía de Jesús en primera persona: el P. Manuel Luengo”, *Manresa: revista de espiritualidad ignaciana*, vol. 86, núm. 338, 2014, pp. 73-82.

REVUELTA, M.: “La pervivencia del espíritu restauracionista en la Compañía de Jesús”, *Manresa: revista de espiritualidad ignaciana*, vol. 86, núm. 338, 2014, pp. 45-58.

RUIZ, M.: “El espíritu de la Restauración de la Compañía de Jesús en sus primeros años”, *Manresa: revista de espiritualidad ignaciana*, vol. 86, núm. 338, 2014, pp. 29-44.

VALERO, U.: “La Compañía de Jesús renovada”, *Manresa: revista de espiritualidad ignaciana*, vol. 86, núm. 338, 2014, pp. 59-72.

VERDOY, A.: “El restablecimiento de la Compañía de Jesús: celebración del bicentenario”, *Estudios eclesiásticos*, vol. 89, núm. 348, 2014, pp. 225-228.

VERDOY, A.: “La Compañía de Jesús restaurada: ¿Involución o restauración?”, *Manresa: revista de espiritualidad ignaciana*, vol. 86, núm. 338, 2014, pp. 17-28.

LLISTAT DE TESIS DOCTORALS: [en ordre alfabètic]

ESPINO MARTÍN, J.: “Evolución de la enseñanza gramatical jesuítica en el contexto socio-cultural español entre los siglos XVI y primera mitad del XVIII”, Universidad Complutense de Madrid, 2005.

JÁTIVA MIRALLES, Mª V.: “La biblioteca de los jesuitas del colegio de San Esteban de Murcia”, Universidad de Murcia, 2007.

JIMÉNEZ PABLO, E.: “La lucha por la identidad en la Compañía de Jesús entre el servicio a Roma y el influjo de la monarquía hispana (1573-1643)”, Universidad Autónoma de Madrid, 2011.

MARTÍNEZ TORNERO, C. A.: “La administración de las temporalidades de la Compañía de Jesús: el destino de los colegios valencianos”, Universidad de Alicante, 2009.

LOZANO NAVARRO, J. J.: “El pensamiento político de la Compañía de Jesús en la España de los siglos XVI y XVII y su relación con el poder local en la Andalucía moderna”, Universidad de Granada, 2003.